

RÊZIMANA KURDÎ

AMADEYÎ

1

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Zimanê Kurdî ve hatiye
amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redektheyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan
ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo
dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM	7
ZIMAN ÇI YE?	8
GIRÎNGÎ Û TAYBETIYÊN ZIMAN	10
CIH Û GIRÎNGIYA ZIMAN DI JIYANA CIVAKÊ DE..	13
TÊKILIYA ZIMAN Û ÇANDÊ	15
BEŞA RÊZIMANÊ	17
BIRÊN ZIMAN ÊN SERBIXWE Û CIHÊ ZIMANÊ	
KURDÎ DI NAVA ZIMANÊN CÎHANÊ DE	19
PÊŞKETINA DÎROKÎ YA NIVÎSA KURDÎ	22
BEŞA DUYEM	31
DENGNASÎ.....	32
DENGDÊR Û TAYBETIYÊN WAN.....	36
DENGDAR Û TAYBETIYÊN WAN	39
HEVGIRTINA DENGAN, KITE Û ÇÊBÛNA WAN	43
BEŞA SÊYEM	47
PEYVNASÎ.....	48
BEŞA ÇAREM	59
KOKNASÎ.....	60
CURE Û TAYBETIYÊN PÊVEKAN	64
RAWE Û CUREYÊN WÊ	76
VEQETANDEK Û BEŞÊN WÊ.....	84
CÎNAV Û CUREYÊN WAN	87
BEŞA PÊNCEM	93
DESTÛRÊN NIVÎSÊ	94
XALBENDÎ.....	100

BEŞA YEKEM

- 1- Ziman çî ye**
- 2- Girîngî û taybetiyên ziman**
- 3- Cih û girîngiya ziman di jiyana civakê de**
- 4- Têkiliya ziman û çandê**
- 5- Beşa rêzimanê**
- 6- Birên ziman ên serbixwe û cihê zimanê kurdî
di nava zimanên cîhanê de**
- 7- Pêşketina dîrokî ya nivîsa kurdî**

ZIMAN ÇI YE?

DAXUYANIYÊN KURT

Em dizanin ku mêş, mîro û masî bi nîşandayîna hev, ji hev û du digihêjin. Em mirov, daxwaz û armancên xwe bi nîşanên dest, tilî, serî, çav û rûyê xwe (zimanê bedenî) didin têgihaştin. Lê, ev rêya têgihaştinê ya pir hêsan e. Di gelek mijarên cur bi cur de, ji bo têgihaştina hest û ramanên xwe, ji bo ku bi tevahî bidin diyarkirin, pêdiviya me bi ziman heye. Ziman, rêbaza nîşanên bi deng e û amûra ragihaştinê ya herî pêşketî ye. Ziman, bingehê xwe ji peyvê digire. Çêbûna deng û wateya peyvê, herikandin û rêzkirina wê, di nava hevokê de bi hin destûrên diyar ve girêdayî ne.

Ev destûr, di pêkanîna ziman a pêvajoyeke dirêj de, bûne destûrên ziman. Di navbera peyv, heyîn an jî tevgerên ku tên têgihaştin de, girêdaneke diyar heye. Ev girêdan, di fêrbûna pêvajoya ziman de, di mejiyê mirovan de bi cih dibe. Ji ber vê yekê, çend kesên ku bi heman zimanî diaxivin, li ser wateya peyvên bi hêsani li hev dikin.

Peyvên weke; dar, çiya, firîn... Di mejiyê me hemûyan de heman wateyê diyar dikin. Ev dide xuyakirin ku ziman jî ji aliyê hevkarîya civakê ve derketiye holê.

Ji van daxuyaniyên kurt ên heya niha, mirov dikare van encaman derxe:

- Ziman, rêbaza nîşanan a bi deng e.
- Zimanekî ku bingehê wî pir kevn be, destûrên ku ji xwezaya wî derketine, hene.
- Ziman, pergaleke pêşketî ya ragihandinê ye.

- Ziman, saziyeke ji aliyê hevkarîya civakê ve hatiye pêkanîn.

PIRS

- 1- Ziman çi ye? Şîrove bike.
- 2- Çima ziman pergala pêşketî ya ragihandinê ye?

GIRÎNGÎ Û TAYBETIYÊN ZIMAN

A- Girîngiya Ziman

Zarok, di nava civakê de tên mezinkirin. Ji aliyê biyolojîk ve mezin dibin; fêrî tiştên li derdora wan diqewimin dibin. Heyîn, tişt û çalakiyan bi nav dike. Bi vî awayî, bi wî zimanê re, hunera hizirînê jî bi pêş dikeve. Zarok, di nava mezinbûnê de bi qasî fêrbûna ziman, bi tiştên li derdorê çêdibin jî dihesin. Ev ji aliyê ramanê ve, dibe sedema pêşketinê.

Destpêkê, ziman yek ji pergalên ragihandinê ye, têgihaştina me û kesên din pêk tîne. Ziman nebe; mirov ji hev û du têngihêjin; em nikarin bi mirovên ji xwe dûr re danûstandinê bikin. Pergala ji bo perwerdeyê ya herî baş, ziman e. Ji ber ku agahî; bi gotin û nivîsê tên ragihandin. Ji bo pirtûkan, pêwîstî bi ziman heye. Ji bo dayîna waneyan jî, her wisa ye. Diyar e bê ziman perwerde û hînkarî nayên kirin. Ziman, pergaleke ji zanistê ye. Ji ber ku nivîsandin û belavkirina encamên lêkolînan, ji nişkekî ragihandine nişkekî din. Hest û raman hebûna xwe bi riya ziman diparêzin. Ji sedsalekê digihîne sedsaleke din. Ziman nebe; kombûna zanistê çênabe û nixê çandî yê sedsala tê de ranagihînin sedsala pişt xwe re. Civak bê ziman, ziman jî bê civak nabe. Têgihaştina bi ziman, di pêvajoya pêşketina mirovan de dema herî girîng pêk tîne.

B- Taybetiyên Ziman

Zimanê ku xwedîçêbûneke têkilhev û pir alî be, destpêkê bi van taybetiyan ji hev tê cudakirin.

1- ZIMAN HEBÛNEKE ZINDÎ YE

Ziman, bingehe xwe ji peyvê digire. Peyv, heyînek e ku her tim tê bikaranîn e. Di nava herikîna jiyana giştî de, ji hin

aliyan ve tê guhartin. Dibe ku peyv, ji aliyê deng û awayan ve bê guhartin.

Weke mînak: Peyvên "spîh, êstir, kehnî" bi demê re, ji aliyê deng ve hin guhartin çêkirine û bûne "spî, stêr, kanî." Dibe ku peyv bi giştî bê guhartin, peyvek biçê û peyveke din cihê wê bigire. Di vir de bi taybetî guherîna di aliyê çandî de bi bandor e.

Ji aliyê din ve, ziman bi derketina pergala nû û hilberîna hemdem re peyvên nû jî derdixe holê û xwe dewlemend dike.

Peyvên weke; komputer, roman, bêtêl pêdiviya tegihaştina hin peyv û tiştan e. Ev rewş, bi giştî dide xuyakirin ku ziman jî xwediyê jiyaneke ye û mîna zindiyên din, di pêvajoyekê de guhartina wî çêdibe.

2- ZIMAN SAZIYEKE CIVAKÎ YE

Ziman; pergala têgihaştin û ragihandinê ya di navbera mirovan de ye. Ziman, heyîneke ku ji aliyê hevkarîya civakê ve derketiye holê. Ziman, hebûneke hevbeş a ku civak pêk tîne ye.

Bi rastî jî pêkhatin û pêşketina ziman, bi heyîna civakê ve girêdayî ye. Peyama veşartî ya di navbera peyv û hebûna wê de hembêz dike. Peyvên zimanê me yên weke; roj, av, kulîlk, rez,

kenîn, girîn, axaftin û pêşketinê mînak in. Ev peyv, di hizirê mirovan de heman tiştî zindî dikan.

Her çi qas ji aliyê axaftinê ve hin destûrên ziman hebin jî, lê guhartinên di ziman de çêdibin, li gel van

rêgezên bingehîn, li gorî guhartina civakê awayan digire. Weke bi hatina îslamiyete re guhartinên di civakê de çêbûne, bandor û guhartinek li ser zimanê me çêkiriye.

3- ZIMAN DIYARKERÊ RAMANÊ YE

Ziman û raman di nava pêşketineke ahengdar de ne. Bi qasî pêşketin û dewlemendiya ziman, asoya ramanê jî ew qas fireh dibe. Bi vî awayî, mirov bêhtir dibihîze, dihizire û darazandinê dike. Li ser vê, mirov çî qas bi berhem dihizire jî zimanê wan ew qas tê têgihastin.

Tiştê herî girîng ê ku mirovan peyda kiriye, ziman e. Ronahiya raman û tûrêjên hişê mirov, herî baş di ziman û berhemên ziman de xuya dibin.

CIH Û GIRÎNGIYA ZIMAN DI JIYANA CIVAKÊ DE

Daxuyanî

Di nava hebûna civakê de, cihekî pir girîng ê ziman heye. Ji ber ku ziman, di nava mirovan de, di pêkanîna hest û ramanên hevbeş de, ji bo pêkanîna yekîtiya civakî pergaleke girîng e. Ziman, bi nirxên çandî yê hevbeş ji nifşekî derbasî nifşekî din bûye, di navbera dema borî û niha de girêdanekê çêdike. Ev girêdan, li gel mirovan bi avakirina zanîna dîrokî re baweriya wan a pêşketinê pêk tîne.

Dema ku em girîngiya hebûna ziman a ji bo civakê diyar dikin, ji ber ku wêje jî hunera xwe ji ziman digire, pêwîst e em li ser rewşa wêjeyê jî rawestin. Hemû civak, hestên xwe bi berhemên wêjeya xwe ya ku bi ziman pêk hatiye, derdixin holê.

Berhemên weke; destan, stran, helbest, çîrok û lorikan bi demdirêjîya sedsalan derxistine holê, mînakê vê ya herî berbiçav e. Bi rastî jî, di jiyana civakan de yekîtiya ziman pir girîng e. Civaka ku yekîtiya zimanê xwe wînda kiriye, bi hêsanî ji hev dikeve û dikeve bin desthilatdariya civakeke din. Pêwîst e, civak yekîtiya zimanê xwe biparêze û bijî. Ji ber ku ziman, girêdana di nava hemû mirovên wê civakê de, her tim zindî dihêle. Civaka ku xwe gihandibe ziman, bûye xwediyê jiyaneke bihêz û watedar. Asta pêşketina ziman, asta pêşketina jiyaneke ye. Civakek çî qas zimanê xwe yê dayîkê bi pêş de biribe, ew tê wê wateyê ku asta xwe ya jiyaneke jî bi pêş de dibe. Dema ku mirov li dîroka civaka kurd binêre, ev rastî pir aşkere tê dîtin.

Piştî rûxandina Konfederasyona Medan, gelê kurd; ji ber ku zimanê xwe parastîye, hebûna xwe ya civakî jî parastîye.

Her çî qas desthilatdaran parçebûna zaravayên kurdî kiribin sedema parçebûn û pişaftina kurdan jî, lê girêdana kurdan a di warê ziman de nehişt ku civaka kurd di dîrokê de tune bibe.

Bi kurtasî, pergala herî girîng a ku civakan dikin civak, ziman e. Ji ber ku ziman saziya nirxên civakî yê hevbeş pêk tîne, pêş dixê û dide jiyankirin. Weke: hest, raman û aşop jî bi ziman re bi pêş dikevin. Ji ber vê yekê, di jiyana civakê de cih û girîngiya ziman pir mezin e.

PIRS

- 1- Ziman, ji bo civakan tê çi wateyê?
- 2- Girîngiya di navbera ziman û wêjeyê de çi ye?

TÊKILIYA ZIMAN Û ÇANDÊ

Têgeha ziman, girêdaneke xwe ya xurt, bi têgeha çandê re heye. Di çarçoveyeke teng de, ziman bi awayekî bingehîn têgeha sereke ya qada çandê ye.

Di çarçoveyeke teng de mirov dikare ziman weke çandê jî bide naskirin. Em dikarin bi awayekî giştî çandê, weke yekparebûna tevahiya watedan û avahiyên civaka mirov a ku di pêvajoya dîrokê de pêk aniye, bidin naskirin. Ev avahiyên ku pêk hatine; weke tevahiya saziyên ji veguhartinan re vekirî ne, didin naskirin û watedanan jî, dikarin weke asta naverok an jî watedanê ya saziyên dewlemend û cur bi cur bidin naskirin.

Her wiha, jiyan û hizirîna gelan ji hev cuda ne, di nava dîrokê de danûstandinên wan, şîrovekirina bûyeran, nêrîna wan a li cîhanê jî cuda cuda ne. Ji ber vê, cil û berg, lîstok, govend, amûrên malê, pergalên kiştûkal, (gêsin, mer, tevr û bêr, kudika bêrîvaniyê, meşk, cuhnî, destar û hwd.) û baweriya wan a li ser gelek mijaran bi tevahî bi ser yê her welatî ve naçe.

Çand, têgeheke zanistê ye ku hemû taybetiyên civakê tê de tînin şîrovekirin. Endamekî girîng ê çandê, hunerên bedew in. Bi rastî jî muzîk, wêje, avahîsazî û hunerên weke van, bi taybetiyên naverok û awayên di nava çanda civakî de ji nifşekî ta nifşekî din dihat guhartin û derbaskirin.

Li vê derê jî muzîk, wêje, stran, heyranok û lawik, ji avahîsaziyê jî mirov dikare kelhe û piran weke mînak nîşan bide.

Ev hin mînakên ji bo têgeha xemilandin û avakirina civaka me ne. Mirov vê berfirehtir di nexş, nîgar, amûrên aşxane û cil û bergan de dikare bibîne. Di nava endamên ku çandê pêk tînin de, yê herî girîng ziman e. Destan, çîrok, gotinên pêşyan û hemû nivîsên ku ji bo perwerdeyê tînin bikaranîn, bingehê çandê ye sereke ne û ev jî bi ziman pêk tînin. Bi kurtasî, nixrên wêjeya

devokî û nivîskî ku bi hebûna civakî ya navxweyî ve hatine stran, bi ziman re hatine naskirin û ji nifşekî derbasî nifşekî din bûne. Ji ber vê yekê, çanda ku ji kesayetiya netewî nayê veqetandin, zindîhiştin û jîndarkirina wê, bi parastina ziman ve girêdayî ye. Civak, bi qasî ku zimanê xwe ji dest daye û ketiye bin serdestiya zimanên din, tê wê wateyê ku ew qasî jî hatiye mêtin, qirkirin û pişaftin.

Civakên ku xwediyê vê rastiyê ne; eger jiyanekê wan a watedar a hişmendî, exlaqî û estetîk nebe; eşkere ye ku ta ji holê rabin, wê weke civakên nexweş, neçarî jiyaneke dilsotîner (trajîk) bimînin.

PIRS

- 1-** Girêdaneke çawa di navbera têgeha ziman û çandê de heye?
- 2-** Civakên ku ziman û hişmendiya xwe ji dest dane, wê bi rewşeke çawa re rû bi rû bimînin? Şîrove bike.

BEŞA RÊZIMANÊ

Ziman, ji yekeyên weke; "deng, peyv, birepeyv û hevokan pêk tê." Ji yekeyên deng ên ziman, peyv, birepeyv ji gelek aliyan ve lêkolînkirina hevokan, destûrên pêdiviya ji bo axaftin û nivîsê pêk tînin re, "**rêziman**" tê gotin. Her civak, zimanê xwe bi şeweyê zanistî lêkolîn dike, taybetiyên çêbûna wî derdixe holê û destûrên wî diyar dike. Li ser wê, rêzimana xwe saz dike. Ji ber vê yekê, rêziman weke çavkaniya lêkolînkirina taybetî û destûrên girêdayî ziman tê dîtin.

Diyar e ku tu ziman ne bêrêzik e. Deng, kite, peyv û hevok li gorî hin rêz û rêzikan pêk hatine; rêziman van rêz û rêzikan nîşanî mirov dide. Di ziman de çar warên bingehîn hene: Deng, teşe û cureyên peyvan, wateya wan, rêz û rêzîkên pêkhatinê û rêzbûna wan.

1- DENGNASÎ (FONOTÎK):

Ji beşa ku dengên zimanekî lêkolîn dike re, "**dengzanîn**" tê gotin. Çêbûna dangan, parçebûna wan, peyv û guhartina dangan, di vê beşê de tînin lêkolînkirin.

2- PEYVNASÎ (MORFOLOJÎ):

Ev beş, peyvan ji xwe re dike mijar. Çêbûna peyvan; di aliyê wate û erka wan de, dabeşkirina cureyên peyvan, di aliyê awa û wateyê de cur bi cur guhartinan nîşan dide, di vê beşê de tînin lêkolînkirin.

3- HEVOKNASÎ (SENTAKS):

Ji vê beşa ku hevokan digire dest re, "**hevoknasî**" tê gotin. Di vê beşê de destpêkê sazkirina hevokê, endamên hevokê û cureyên hevokan tînin lêkolînkirin.

4- WATENASÎ (SEMANTÎK):

Peyv, di aliyê wateyê de taybetiyên cur bi cur nîşan dide. Dema ku peyv, ji aliyê dariştî û xwezayî ve tên bikaranîn, hin wateyên din jî digirin. Ji ber vê yekê, wateya peyvvan ji qada ferhengê firehtir e. Beşa watenasiyê ji sedê salan ve û di encama bikaranînan de, wateyên ku standine lêkolîn dike.

5- KOKNASÎ (ETÎMOLOJÎ):

Beşa koknasiyê kok û jêdera peyvvan lêkolîn dike. Bi taybetî, destpêkê pêkhatina navan çawa bû, piştî guhartinên çawa pê re çêbûn, lêkolîn dike.

PIRS

- 1-** Dengnasiya zimanê kurdî, şîrove bike.
- 2-** Koknasiyê şîrove bike.

BIRÊN ZIMAN ÊN SERBIXWE Û CIHÊ ZIMANÊ KURDÎDI NAVA ZIMANÊN CÎHANÊ DE

Têbînî:

Her civak, xwediyê zimanekî ye. Heya îro li cîhanê 6809 ziman hatine diyarkirin. Niha jî, nêzîkî 3000 ziman bi tunebûnê re rû bi rû ne.

DABEŞKIRINA ZIMANAN

Li gorî awayên tîp û dîrokê, ziman bi du awayan tên dabeşkirin:

1- DABEŞKIRINA LI GORÎ ÇÊBÛNÊ

a- Zimanê yek kite:

Di vî zimanî de peyv pêvekan nagirin, nakevin bin bandora guhartinê. Peyv, li gorî cihê xwe yê di hevokê de wate û erkê digirin. Zimanê çînî, viyetnamî û hin zimanên Afrîkayê jî dikevin vê beşa ziman.

b- Zimanên bi hev ve girêdayî:

Di van zimanan de, kok û pêvek bi hev ve tên girêdan. Bi kokê; pêvekên peyvsaz, pêvekên demê, pêvekên neyînî yan jî pêvekên kesane tên girêdan.

c- Zimanên tewandî:

Bi guhartina kokan an jî pêvekên cur bi cur ve, ziman tên çêkirin. Zimanê aryenî û birên zimanê samî, dikevin vê beşê.

Di kurdî de ji koka "**gotin**"; peyva "dibêje" û ji koka "**hat**"; peyva "tê" çêdibe.

Zimanê kurdî, di aliyê çêbûna xwe de, hin aliyên wî weke zimanê bi hev ve girêdayî û hin aliyên wî yên din jî, weke zimanê tewandî ye.

Weke mînak:

- Da+ket = Daket
- Hil+ket = Hilket
- Gotin = Dibêje

2- DABEŞKIRINA DÎROKÎ (ZIMAN LI GORÎ ÇAVKANIYAN)

Di vê beşa ziman de ya girîng kokên zimanan û rewşa wan a dîrokî ye. Zimanên ku ji kokekê û ji yek çavkaniyê derdikevin, malbateke ziman pêk tînin.

A- Malbata Zimanê Aryenî (Hind û Ewrûpî):

Zimanên weke; kurdî, farisî, hindî, belûcî, afxanî, bulxarî, lehî (bolonî), sirbî, makedonî, rûsî, îtalî, fransizî, îspanî, îngilîzî, almanî, îsweçî (siwêsrî), norwêçî, yûnanî, arnawûtî, ermenî û hwd. digire nava xwe. Ev malbata ziman, di nava xwe de dibe du beş:

1- Beşa Asyayê: kurdî, farisî, hindî, belûcî, afxanî, rûsî, ...

2- Beşa Ewrûpayê: îtalî, fransizî, îspanî, îngilîzî, elmanî,

B- Malbata Zimanê Samî:

Zimanên sumerî, babilî, akadî, asûrî, kenanî, finîkî, îbranî, erebî, hebeşî, misrî, lîbî û çadî di nava vê malbatê de cih digirin.

C- Malbata Zimanê Êral-Altayî:

Şaxê Êral: finî (finlendî), macarî, estonî, ...

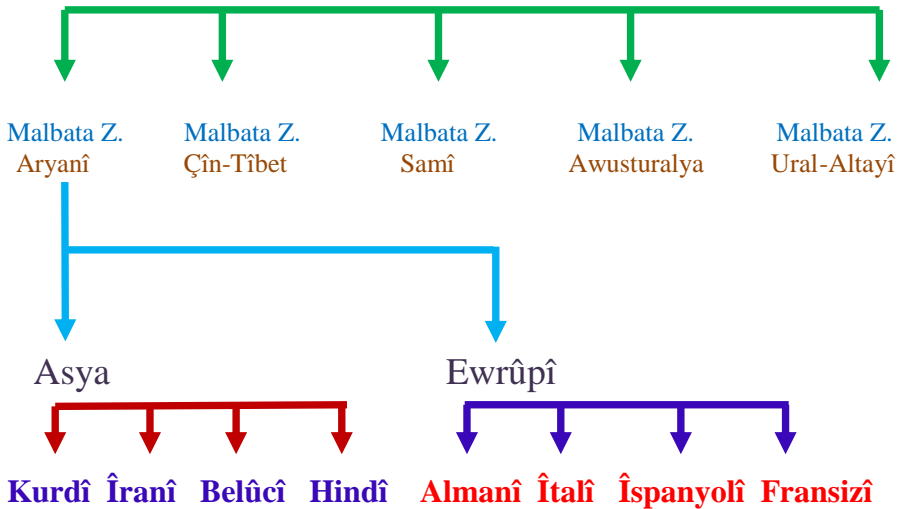
Şaxê Altay: Zimanên weke; tirkî, moxolî, mançûyî (şaxeke ji zimanê çînî), tongozî, kûrî, japonî di nava vê malbata ziman de cih digirin.

D- Malbata Zimanê çînî-tîbetî:

Zimanên weke; çînî, tîbetî, birmanî (bormayî) û viyetnamî di nava vê malbata ziman de cih digirin.

E- Malbata Zimanê Awusturalya û Oqyanûsê:

Zimanê weke; endunusî, tava (tewrêz), malaya (zimanê li hindistanê), maldaş (afrikî), hawayî, polînezyayî, papoyî (papua), awusturalyayî û aranda di nava vê malbata ziman de cih digirin.

PÊŞKETINA DÎROKÎ YA NIVÎSA KURDÎ

DAXUYANÎ

Zimanê kurdî heya îro di van deman re derbas bûye.

1- Dema sumeriyay	5- Kurdiya kevn
2- Dema aryanî	6- Kurdiya navîn
3- Dema hûriyan	7- Kurdiya nû
4- Dema avêsta (Med)	

Li gorî belgeyên ku di dîrokê de derbas dibin, pêşketinên dîrokî yê zimanê kurdî, bi vî awayî hatine rêzkirin:

1- Dema Sumeran:

Gelek nêrînên cur bi cur li ser derketina sumeriyay hene. Li gorî hin belgeyan, dibêjin Samî ne, hin jî dibêjin Arî ne.

Avabûna Sumer, êrîşên êlên komên Samî yê dijberî çanda Arî, hem di warê fîzîkî, hem jî di warê çandî de belavbûna çanda Arî ya li Mezopotamyaya jêrîn, ji senteza her duyan çanda nîjadan, derketiye holê.

Şaristanî, bi sumeray re dest pê kiriye. Her çî qas tê de bingeha şaristaniyê dijî civakê pêş ketibe jî, lê gelek vedîtînen nû yê ku çavkaniya xwe ji şoreşa neolîtîkê digirin, pêş xistine. Weke; nivîsa mîxî. Di nava çand û nivîsên mîxî yê sumeriyay de bandoreke mezin a çand û zimanê aryaniyay heye.

Weke: Nuh = nû, Gil+ga+miş = Gilgamiş (Gayê mezin) û hwd.

Di vê serdemê de nivîsa mîxî 36 tîp bûn, pêşiyê kurdan jî 6 tîpên din li ser zêde kirine û weke 42 tîpan nivîsa mîxî bi pêş xistine û di warê wêjeyê de bi kar anîne.

2- Dema Aryenî:

Du wateyên peyva arî hene; ya yekem tê wateya agir, a duyem jî tê wateya erdê-xakê. Peyva arî, ji aliyê etîmolojî ve jî peyveke kurdî ye. Li gorî lêkolînên dîrokî, ev pêvajoyê ji 12000 sal B.Z. ta 4000 sal B.Z. ye, bi pêşengiya gelê kurd bi pêş ketiye. Her wiha, şoreşa ziman a ku bi pêşengiya dayîkê bi pêş ketiye, di çanda aryenîyan de bandoreke herî mezin û bingehîn lîstiyê.

Koma ziman-wêjeya Aryen çî di warê ziman de, çî jî di avakirina hevsengiya hest û ramanê de xwedîkokeke kûr e. Ev jî, bi mercên erdnîgarî û dîrokî ve girêdayî ye. Salên di navbera 12000-4000 B.Z. de dema dirêj a bi cihbûn û sazûna vê çandê û vî zimanî, rave dike. Di vê serdemê de her cure kuzikvanî, ji bo ajotina zeviyên bikaranîna nîr û lawiran, tekelek, tevn, destar, huner û hwd, saz bûye.

Her wiha, gelê herêmê îro jî van amûrên çandiniyê û komgotinên ku van amûran rave dikin, bi kar tînin. Ev jî nasnameya devera kakil an jî dendikê ronî dike. Di zimanê Ewrûpî de, îro jî bi dehan peyvên ku tên bikaranîn, mijara çavkaniyê zelal dikin. Mirov dikare hin ji van gotinan wiha rêz bike: Geo-cih, erd, jin, roj, bra, mur-mirin, sol, neo-nû, ga, gran-gram, meş, xweda-guda-gudea û hwd. Her wiha, li gorî lêkolînên arkeolojiyê yê 12000 sal B.Z. bingeha nivîsa hîroglîfî jî yekem car di vê serdemê de, li Perestgeha Xerabreşkê ya li Rihayê, hatiye dîtin.

3- Dema Hûriyan:

Piştî pêvajoya çanda aryenîyan vê pêvajoyê dest pê kiriye û di vê pêvajoyê de bandora çanda aryenîyan diyarker e. Li gorî şunwarnasî (arkeolojî), koknasî (etîmolojî), nijadnasî (etnolojî)

û mirovnasiyê (antropolojiyê) rêvebirina vê pêvajoyê jî bi pêşengiya kurdan çêbûye.

Komên 'Aryen' ên ji proto-kurd, fars, afxan û belûciyan di vê guftûgoyê de, li rêzên pêş cihê girîng digirin. Bi taybetî, rengê zimanê hûriyan ku proto-kurd in, diyar bû, jêdera (aîdiyeta) çand-zimanê ariyan ê ku xwe dispêre gelên otantîk zelal bû. Teza ku ez bi xwe jî rast dibînim, ew e ku herêma kakil a Şoreşa Neolîtîkê tenê bi vê çand û vî zimanê çêdibe. Herêma kevan jî, ji sîstema Toros-Zagrosan pêk tê û weke "**Kevana Berhemdar**" jî tê binavkirin.

Bi vî awayî, mirov dikare bibêje ku Hûriyan (Çand û zimanê Ariyanî) pêşengî ji koma ziman û çanda Hind-Ewrûpiyan re kiriye û pirsgirêkên wê yên çavkaniya ku xwe dispêre koka wê, çare kiriye.

Di serdema Babiliyan de, gelek belgeyên kurdan ên kevnar bi ABC'ya aramî hatine nivîsîn. Ev belge, li şkeftên herêma Rohhilatê Kurdistanê, li Hewramanê hatine dîtin. Her wiha, ev belgeyên kurdî yên ku li ser çermê xezalan hatine nivîsîn, hatine dîtin.

4- Kurdiya Avestayê:

Kurdiya Avestayê di serdema medan de bi pêş ketiye. Bi pêşengiya Zerdeşt, Avesta li gorî lêkolînan tê gotin bi 44, 48 û 60 tîpan hatiye nivîsandin. Avesta her çî qas bi tîpên pehlewî hatibe

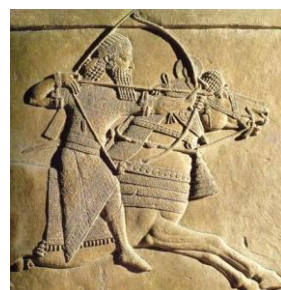

nivîsîn jî, lê zimanê wê medî ye. Cara yekem li Rojhilata Navîn, zimanekî ku di hêla wêjeyî de ew qas dewlemend, derdikeve holê. Bi alîkariya vê wêjeya dewlemend a kurdî, pêngava wêjeyî bi pêşengiya Zerdeşt di nava farisan de bi Zendê û di nava Hindiyan de jî bi Bazendê hat avêtin.

Piştî hilweşandina Medan û şehîdbûna Zerdeşt, pêşketina di wêjeya kurdî ya nivîskî de lewaz bû, lê piştî hatina Îskender (330 B.Z.) qirkirineke mezin li ser ziman û nivîsa kurdî pêk hat, di encama vê qirkirinê de 17 bergên li gel Avestayê û gelek nivîsên din jî hatine tunekirin.

5- Kurdiya Kevn:

Ev dem, bi hatina yûnaniyan re dest pê kir û ta hatina îslamê dom kiriye. Di vê pêvajoyê de her çi qas gelê kurd bi tîpên farisî û romî (yûnanî) hin berhemên wêjeyî nivîsî bin jî, lê bi awayekî giştî, gelê kurd wêjeya xwe bi devokî parastîye. Zimanê wî zêde neket bin bandora zimanê biyanî, lê nikarîbû di nava xwe de jî nûbûn û guhartinan çêke.

Di vê serdemê de ji aliyê êzîdiyan ve (31) tîp hatine bikaranîn. Bi van tîpan, pirtûkên xwe yên pîroz; Mishefa Reş û El Cilwe nivîsîne. Marfet û Pîr Şalyar nivîsên wan bi awayê helbestî hatine nivîsîn û pêşxistin. Bi piranî, helbestên wan li ser çerman hatine nivîsîn.

6- Kurdiya Navîn:

Di sala 640î de islam derbasî Kurdistanê dibe û bi hatina îslamê re ABC'ya erebî di nava kurdan de bandoreke neyînî çêdike û serwer dibe. Di vê serdemê de, herî zêde di nava civaka kurd de, ji aliyê çand û ziman ve pişaftin bi pêş dikeve. Weke; navên erebî li zarokên xwe kirin, guhartina cil û bergan û hwd. Berhemên ola îslamê, li Kurdistanê bi erebî hatin xwendin û nivîsandin.

Di bin bandora ABC'ya erebî de bi tîpên erebî, berhemên kurdî jî hatin derxistin. Her çî qas hizirîn bi kurdî jî be, ji ber ku bi zimanê erebî ev berhem hatine nivîsîn, her ku çûye, bandora zimanê erebî zêde bûye. Ji salên 900 ta salên 1600 gelek berhemên nivîskarên kurd, nîv bi nîv erebî derketin. Weke; Dîwana Baba Tahirê Hemedanî, Mewlûda Melayê Bateyî, Dîwana Melayê Cizîrî, Mem û Zîn a Ehmedê Xanî û hwd. Piştî ku Kurdistan ji aliyê dagirkeran ve dabeşî çar parçeyan bû, bandorên zimanê erebî, farisî û tirkî li ser çand, ziman û dîroka civaka kurd çêbû. Heya ku gelek hozanên kurd helbestên xwe yên kurdî wergerandin tirkî, farisî û erebî.

Gelek zanyarên kurd jî, berhemên xwe bi zimanê tirkî, farisî û erebî nivîsandine.

7- Kurdiya Nû:

Karwanê huner û wêjeya kurdî bi destan, çîrok, helbest, stran û cureyên din ên zargotinî ji kûrahiya dîrokê dest pê kiriye û heta serdema niha berdewam kiriye. Kesên weke; Celalê Xanima Loristanî, Fatma Lariya Goristanî, Mestûra Kurdistanî Sîne, Nalî Şarezorî, Hacî Qadirê Koyî, Pîremerd, Celadet Elî Bedirxan, Mîthat Mîqdat Elî Bedirxan, Erebe Şemo, Qanadê Kurdo, Osman Sebrî, Cegerxwîn, Mihemed Uzun, Mûsa Anter, Şêrgo Bêkes, Rêber Apo û hwd.

Gelek wêjewanên kurd ên bi nav û deng bi berhemên xwe ve, ev çand û zimanê kurdî gihandine roja me ya îro. Tê zanîn ku di vê pêvajoyê de gelê kurd 28 caran li dijî siyaseta mandel û tunekirinê ketiye nava serhildan û berxwedanan. Mirov dikare kurdiya nûjen, bi rojnameya "Kurdistan" (1898), û pêşengên wê Celadet Bedirxan û weke şopdarên wan Erebe

Şemo, Qanadê Kurdo bigire dest. Ev pêvajo, ji aliyê ziman û çanda kurdî ve jî pêvajoyeke berxwedanê ye.

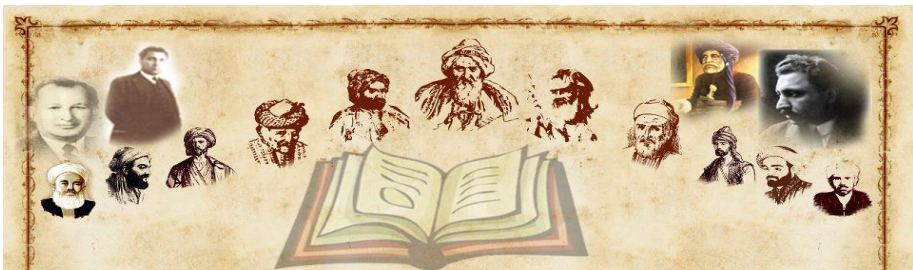
Gelek rewşenbîr û nivîskarên kurd, di van pêvajoyan de ketine nava têkoşîna çand û zimanê kurdî û ji bo bipêşxistina wan hewl dane. Ta wan deman, ev xebat ji derveyî welat hatibin birêvebirin jî, lê bi giranî girêdayî rastiya kurd û Kurdistanê hatine birêvebirin. Bi pêşketina vê pêvajoyê re ta salên 1970'yî berdewam dike.

Lê piştî derketina Tevgera Azadiya Kurdistanê, êdî rewş tê guhartin. Piştî damezrandina vê tevgerê û şûn de, êdî ev xebat hem li derveyî welêt û hem jî li welêt hatine birêvebirin.

Di bin pêşengiya vê tevgerê de, wêjeya kurdî ya ku ji aliyê ereb, faris û tirkî ve hatiye talankirin, pişaftin û qedexekirin; careke din girêdayî xwezaya xwe giyan girt û ji nava pencên xwîn-xweran hatiye derxistin. Ji wê dîrokê heya îro, gelek berhemên nivîskî yên dîrokî derketine holê. Gelê kurd ê ku zimanê xwe ji bîr kiribû, dest bi afirandina zimanekî hemdem kir û ev pêvajo heya niha berdewam dike.

Weke encam, li gorî ku dîrokê tomar kiriye, zimanê kurdî; li ser xaka Mezopotamyayê weke zimanê herî kevn û dîrokî ji 10 hezar ta 15 hezar sal jiyaye.

Di vê dîroka kevn de hûrî, gûtî, kasît, mîtanî, nâîrî, medî û hwd, bi vî zimanî, civaka xwezayî ava kirine, çand afirandine û pirtûkên weke Zend Avêsta nivîsîne. Ji wê rojê û heta niha, bi vî zimanî jiyane.

PIRS

- 1- Di serdema Aryenan de şoreşa ziman li ser kîjan bingehan bi pêş ketiye?
- 2- Di serdema Hûriyan de rewşa zimanê kurdî çawa bû?
- 3- Rista "Avesta" ya di ziman û wêjeya kurdî de çi ye?
- 4- Navê çend berhemên wêjeyî yên di dema kurdiya navîn de bi pêş ketine, binivîse.
- 5- Çima destpêkirina wêjeya kurdî ya nûjen, bi rojnameya "Kurdistan"ê tê binavkirin?

PIRSÊN BEŞA YEKEM

- 1- Ziman çi ye, çi pêdiviya mirovan bi ziman heye?
- 2- Rêziman, çi ye?
- 3- Dengzanîn, çi ye?
- 4- Li gorî awayê tîp û dîrokê, ziman bi çend awayan hatiye dabeşkirin?
- 5- Ziman li gorî çavkaniyan, dabeş bike.
- 6- Zimanê kurdî, ji kîjan malbata ziman e?
- 7- Avesta bi kîjan tîpan hatiye nivîsîn, jimara tîpên ku pê hatiye nivîsandin, çend in?
- 8- Di kîjan serdemê de Êzîdiyan pirtûkên xwe yên pîroz nivîsîne? Navê wan pirtûkan, binivîse.
- 9- Di kîjan salê de, islam derbasî Kurdistanê bû, çi bandor li ziman û wêjeya kurdî kiriye?
- 10- Yekemîn rojnameya kurdî ya ku bi tîpên latînî hatiye nivîsîn çi ye, di kîjan salê de û bi pêşengiya kê bû?
- 11- Malbata van zimanan, diyar bike:

Ziman	Kurdî	Îngilîzî	Asûrî	Tirkî	Çînî	Erebî	Japonî	Ermenî	Hindî
Malbat									

12- Hevokên rast; bi tîpa (R) û yên şaş bi tîpa (Ş) hêma bike û sererast bike:

- a) Ziman, saziyeke ji bo parvekirina civakê hatiye pêkanîn.
- b) Ziman, pergaleke pêşketî ya ragihandinê ye.
- c) Piştî rûxandina Konfederasyona Medan, gelê kurd zimanê xwe neparast, lê hebûna xwe ya civakî parast.
- d) Di zimanê yekiteyî de, peyv pêvekan digire.
- e) Zimanê kurdî, ji aliyê çêbûna xwe û ji hemû aliyan ve zimanekî tewandî ye.

BEŞA DUYEM

1- Dengnasî

2- Dengdêr û taybetiyên wan

3- Tîpên pevdeng

DENGNASÎ

1- Deng, çi ye?

Daxuyanî

Bi giştî, deng lerizîna ku bi guh tê bihîstin e. Deng, ji ber vê taybetiya xwe, bûyereke xwezayî ye û bi riya pêlên deng çêdibe.

Lerizînên ku ji laş derdikevin, di hewayê de pêl bi pêl belav dibin û digihêjin guh. Perdeya guh, bi alîkariya hestiyokên guh, wan digihîne guhê hundir. Ji vê derê jî, ev lerizîn bi sinirên bihîstinê diçin mejî, li wê derê tînan dahûrandin û şîrovekirin. Bi vî awayî, çawaniya deng tê tîgihaştin.

Dengên ku ziman ji xwe re dike mijar, dengên ziman in. Mişmişa avê, xişxişa pelçiman, fizîniya ba û dengên weke wan gengeşeyê derdixin û dengên bêawa ne. Dengên ziman jî di nava mirovan de hatine bikaranîn û rawekirin.

a- Girîngî û Taybetiyên Dengan:

Deng, endamê herî biçûk ê ziman e. Ger di ziman de wateyeke diyar a deng nebe jî, girîngiya wî mezin e. Ji ber ku peyv, bingeha ziman pêk tîne û yekeya ziman e. a-v/ av, k-u-r-d/kurd, w-e-r-e/were û hwd.

Deng, weke endamên cudakirina wateyan jî girîng in.

Mînak:

bej/beş

çar/çal /

gav/kav

b- Dengên Zimanê Kurdî:

Dengên di zimanekî de, pêkhatina wî zimanî diyar dikin. Di pêkhatina zimanê kurdî de (31) tîp hene.

2- TÊKILIYA DENG Û TÎPAN

Daxuyani

Ji hêmana deng a tê nivîsandin re, "**tîp**" tê gotin. Deng û tîp, têgehên cuda ne. Deng bi guh tê bihîstin, tîp jî bi çav tê dîtin. Di navbera deng û tîpan de tîkiliyeke rasterast tune ye. Mirov dikare dengên zimanekî, bi rêbazên tîpên cuda cuda binivîse û diyar bike.

Mînak:

Peyvên; “ciwan, leheng, Cegerxwîn, Kurdistan, sirûda netewî” bi kurdiya latînî û erebî, bi nivîskî nîşan bike.

Kurdiya latînî Tîpên erebî

Alfabeya Kurdî

Tîpên Girdek:

“A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U Û V
Tîpên Hûrdek: W X Y Z”

“a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z”

Bi vî awayî, ji rêzkirina diyar a tîpan re, "**ABC**" tê gotin.

Di ABC'ya kurdî de (31) tîp hene. Ji wan "8" dengdêr û "23" dengdar in.

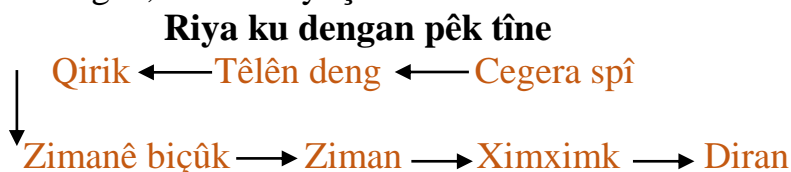
Ji bo têgihaştina dengên ziman û derketina wan a holê, pêwîstî bi naskirina hêmanên axaftinê heye.

PIRS

- 1- Mena herî biçûk a ziman, çi ye?
- 2- Danasîna tîpê di lênûsa xwe de binivîse.
- 3- Deng çawa çêdibe?

3- AWAYÊ DERKETINA DENGAN

Derketina dengan, bi vî awayî çêdibe:

Qirik, dev, ximximk û poz dibin hêmanên axaftinê, mîna boriyekê duçiq e û jê re, "**rêya deng**" tê gotin. Têlên axaftinê, depikê qirikê, zimanê biçûk, diran, dev û endamên weke wan ên dengderxistinê, hene. Hêmanên axaftinê bi bêhinstandinê dixebitin.

Bayê ku ji cegera spî tê, bi dehfdanê di qirikê re derbas dibe, têlên deng dilerizîne. Ev lerizîn, li gorî dengê bê derxistin, an diçe valahiya dev an jî poz. Zimanê biçûk vê rewşê pêk tîne. Piraniya dengan di valahiya dev de pêk tên. Li vê derê rista herî girîng, ziman dilîze. Dema ku ziman li pêş û paş dilive, piştta wî bilind dibe, li diran, lêv, an jî ximximkê dikeve. Bi vî awayî, dengên axaftinê pêk tên.

Bi rastî jî, dengên ziman di dev de bi ziman, diran, ximximk û lêvan ve tê girêdan û vekirin. Girêdana her dengêkî cuda ye.

Mînak:

Dema ku em dibêjin "**bapîr**" lêvên me du caran li hev dikevin û ji hev vedibin. Sedem ew e ku tîpa "**b**" bi hevketina lêvan çêdibe. Bê livandina lêvan em nikarin dengê tîpa "**b**" derxin.

Dema ku em li dengê "**kade**" binêrin: Destpêkê pişt ziman diwerime û li ximximkên dawiyê dikeve, pişt serê ziman li diranên jor dikeve. Ji ber ku xala girêdana dengê "**k**" ximximk e û xala girêdana dengê "**d**" diran in. Hêmana axaftina mirovan, weke hêmana pêşketî ya bêhnlêdanê ye û gelek cureyên deng dikare derxe. Lê ji bo vê, bi endamên deng re, endamên tên bikaranîn jî, pêwîst e bi saxlemî bixebitin.

PIRS

- 1- Deng, bi çi awayî derdikeve?
- 2- Endamên ku dengan pêk tînin, di lênûsa xwe de binivîse.

4- DABEŞKIRINA DENGAN

Beşeke deng, dema ku rêya deng vekirî be, tê derxistin. Weke dengê tîpa "**a**" ya di destpêka peyva "**avê**" de, bêtî ku rastî astengiyekê bê, derdikeve, jê re "**dengdêr**" tê gotin. Hin deng jî dema ku rêya deng, di rewşa girtî yan jî teng de be, derdikevin. Weke dengên "**b**", "**c**" û dengên weke wan, di dema derketinê de kêm zêde bi hin astengiyên re rû bi rû dimînin, ji wan re "**dengdar**" tê gotin.

DENG DÊR Û TAYBETIYÊN WAN

Dengdêr, ew dengên ku ji ziman tèn derxistin, dema ku rêya deng bi giştî di rewşeke vekirî de be. Endamên herî bingehîn ên wan dangan, lerizînên têlên qirikê ne. Lerizînên ji têlan tèn, li gorî taybetiya dengdêran bèn pêkanîn, di valahiya dev de tèn awakirin. Ev awakirin, li gorî rewş, erzinga jêr, ziman û lêvan pêk têt.

Dengdêr bi vî awayî tèn dabeşkirin:

1- Li Gorî Rewşa Ziman

Ziman, di dema derxistina dengdêran de, dema ku bi paş ve diçe, nêzîkî ximximka nerm dibe, dema ku bi pêş ve diçe, nêzîkî ximximka hişk dibe. Dema ku ziman stûr dibe, bi paş ve diçe, nêzîkî ximximka nerm dibe, ji dengên stûr ên derdikevin re, dengdêrên "**dengstûr**" têt gotin.

Dengdêrên dengstûr, ev in: "a, i, o, u"

Dema ku ziman bi pêş ve diçe, nêzîkî ximximka hişk dibe, dengê zirav ê ku derdixe, ji wî dengî re "**dengdêrên dengzirav**" têt gotin.

Dengdêrên dengzirav, ev in: "e, ê, î, û"

2- Li Gorî Rewşa Lêvan

Di dema pêkhatina dengdêran de; lêv, an rast (di rewşa xwezayî de) dimîne, yan jî diçe hev û girover dibe. Bi derketina dengdêrê re dema ku lêv rast (di rewşa xwezayî de bin) dengdêrên derdikevin rast in, dema ku lêv girover bin, ji dengdêrên derdikevin re "**dengdêrên girover**" têt gotin.

1- Dengdêrên rast: Dema ku lêv li ser hev nakevin û di xwezayîya xwe de bin yan jî rast bin, jê re **dengdêrên rast** têt

gotin.

Dengdêrên rast, ev in: “a, e, ê, i, î”

2- Dengdêrên girover: Dema ku lêv girover dibe û ji xwezayîbûna xwe derdikeve, ji dengên girover ên derdixin re "dengdêrên girover" tê gotin.

Dengdêrên girover, ev in: “o, u, û”

3- Li gorî valahiya dev û erzinga jêr

A- Deng li gorî valahiya dev û erzinga jêr, dibin du beş:

1- Ger valahiya dev fireh û erzinga jêr vekirî be, jê re "dengdêrên fireh" tê gotin.

Dengdêrên fireh ev in: “a, e, o”

2- Ger valahiya dev teng û erzinga jêr kêmekê vekirî be, jê re "dengdêrên teng" tê gotin.

Dengdêrên teng ev in: “ê, î, i, u, û”

B- Dengdêr li gorî kurtbûn û dirêjbûna dengê xwe, dibin du beş:

1- Dengdêrên dirêj: Ji wan dengdêrên ku dengên wan dirêj derdikevin re "dengdêrên dirêj" tê gotin.

Dengdêrên dirêj ev in: (a, ê, î, o, û)

2- Dengdêrên kurt: Ji wan dengdêrên ku dengên wan kurt derdikevin re "dengdêrên kurt" tê gotin.

Dengdêrên kurt ev in: (e, i, u)

Taybetiyên dengdêran:

Li gorî rewşa lêvan	RAST		GIROVER	
	Dirêj	Kurt	Dirêj	Kurt
Stûr	A	i	o	u
Zirav	ê, î	e	û	

Weke di pêşdariya jor de jî tê dîtin, çar taybetiyên bingehîn ên her dengdêrê hene. Her dengdêr, li gorî van taybetiyan tê naskirin.

A	Stûr	Fireh	Rast	Dirêj
E	Zirav	Fireh	Rast	Kurt
Ê	Zirav	Teng	Rast	Dirêj
I	Stûr	Teng	Rast	Kurt
Î	Zirav	Teng	Rast	Dirêj
O	Stûr	Fireh	Girover	Dirêj
U	Stûr	Teng	Girover	Kurt
Û	Zirav	Teng	Girover	Dirêj

DENGDAR Û TAYBETIYÊN WAN

Dema ku rêya deng di rewşeke teng an jî girtî de be, ji dengên derdikeve re "**dengdar**" tê gotin. Di dema derketinê de kê m zêde, li kelemekî dikevin û derdikevin.

Dengdêr û dengdar, ji hev cudatir in. Bi astengkirin û serbest derketina hêlmê ve girêdayî ne. Bayê ku ji cegeza spî tê, di rêya deng de eger rastî tu keleman neyê, dengê derdikeve **dengdêr** e, ger rastî kelem û astengiyan bê **dengdar** e. Dema ku em dengdêrekê bînin pêşiya dengdaran, ev rewş pir baş tê têgihîştin.

Mînak: a-ab, î-îm, e-ek, u-u û hwd.

Dema ku dengên "**a, î, e, u**" tê gotin, rêya deng vekirî ye, lê dema ku "**b, m, k, ç**" tê gotin, rêya deng girtî ye.

Di dengdêrên kurdî de cudakirina dengên kurt û zirav tune ye. Ji xala girêdana dengdaran re **jêder** tê gotin. Jêderên diyar ên dengdaran hene.

Mînak:

Dengdara "**b**" bi nêzîkbûna her du lêvan û bi hevketina wan pêk tê. Dengdara "**d**" bi lêketina ziman li diranên pêşî pêk tê.

Dengdar ji 23 tîpan pêk tê:

(b c ç d f g h j k l m n p q r s ş t v w x y z)

Dengdar bi tenê nayên xwendin. Ev dengên ziman bi alîkariya dengdêran tên xwendin.

Dengdar li gorî taybetiyên li jêr tên dabeşkirin:

1- Li gorî cihê deng lê tê girêdan

Li gorî rêya deng û cihê deng lê tên girêdan, dengdar dibin pênc beş:

a- Dengdarên lêvkî: (b, m, p, w)

- b-** Dengdarên diranlêvkî: (f, v)
- c-** Dengdarên diranî: (d, n, s, t, z)
- d-** Dengdarên pêşezimandevî: (c, ç, j, l, ş, r, y)
- e-** Dengdarên zimandevî û qirikî: (g, h, k, q, x)

2- Dengdar li gorî awayê derketinê

Di dema pêkhatina dengdaran de rêya deng; girtî ye yan jî di rewşeke teng de ye. Li gorî vê pêkhatina rêya dengdaran, dengdar dibin du beş:

a- Ji dengdarên dema ku rêya deng girtî be re, "**dengdarên girtî**" tê gotin. Ji ber taybetiya wan a gotinê bêhtirî xwe, "**nedomdar**" tê gotin.

Dengdarên girtî, ev in: "b, c, ç, d, g, k, t, p, q"

b- Ji dengdarên dema ku rêya deng di rewşa teng de pêk tên re "**dengdarên teng**" tê gotin. Ji ber taybetiya gotina wan, ji wan re "**dengdarên domdar**" tê gotin.

Dengdarên domdar, ev in: "f, x, h, j, l, m, n, s, ş, r, v, w, y, z"

3- Li Gorî Rewşa Têlên Deng

Di pêkhatina dengdaran de, li gorî lerizandin û nelerizandina têlên dangan jî, ji hev tên cudakirin û dibin du beş.

a- Di dema pêkhatinê de, ji dengdarên ku têlên deng dilerizînin re, "**dengdarên nerm**" tê gotin.

Dengdarên nerm, ev in: "b, c, d, g, j, l, m, n, r, v, w, y, z"

b- Di dema pêkhatinê de, ji dengdarên ku têlên deng nalerizînin re "**dengdarên hişk**" tê gotin.

Dengdarên hişk, ev in: "ç, f, h, k, p, q, s, ş, t, x"

Li gorî rewşa tîlên deng		HIŞK		NERM	
Li gorî rewşa rêya deng		Domdar	Nedomdar	Domdar	Nedomdar
Li gorî cihê derketinê	Lêv	f	p	m, v, w	b
	Diran	s, ş	ç, t	j, n, z	c, d
	Ximximk		k	l, r, y	g
	Qirik	h, x	q		

Ximximk: Kun û perên difina mirov.

TÎPÊN PEVDENG (DUÇENG)

Di zimanê kurdî de, dema tîpên “x, w” digihêjin hev û dengê nû çêdikin an jî cih didin dengê nû, yanî ji hev girtina her du tîpan re, "pevdeng" tê gotin.

Mînak:

xwendin, xwîn, xwarin, xwê, xwişk

TÎPÊN HILMÎ Û NEHILMÎ

Di zimanê kurdî de, tîpên “ç, k, p, t” her yek ji van tîpan du dangan derdixin, weke dengên peyvan diguherin. Kesên ku dixwîne pêwîst e li gorî awayê xwendina wan ên hilmî û nehilmî ji hev cuda bikin.

Mînak:

Hilmî	Nehilmî
Bizina çal pir şîr e.	Çala avê kûr e.
Kargeh vedibin.	Keriyê pez mezin e.
Xwişka min para min xwar.	Zivistana par pir sar bû.
Tiliyên Evînê zirav in.	Tiriyê zeynebî xweş e.

TÎPÊN KELIJANDINÊ (SIWAR)

Di kurmancî de du dengdêr li pey hev nayên. Lê, dema ku du dengdêr tên ber hev, dengê alîkar dikeve navbera wan û wan digihîne hev. Di zaravaya kurmancî de sê dengên ku bi vî karî radibin hene, ew jî ev in: “H”, “W”, “Y”

Dema ku du dengdêr tên ber hev, dengê ji van dikeve navberê û wan digihîne hev.

Mînak:

H: avahî, ronahî, şînahî, perwerdehî...

Y: rûyê min, xwezayî, bi vî awayî...

W: duwem, xesiwa te...

Ji van her sê dangan a ku pir tê bikaranîn “y” ye. Ew her du dengdarên din kêm tên bikaranîn.

Di zimanê kurdî de dema ku tîpa dengdêra dengdirêj “î” dikeve pêşiya tîpa siwar “y” yê, cihê xwe ji tîpa dengdêra dengkurt “i” re dihêle.

Mînak:

Amedî **Amediyên**

Hêvî **Hêviyên**

Rêwî **Rêwiyên**

TÊBÎNÎ

Di zimanê kurmancî de, tîpên kelijandinê di heman demê de tîpên dengdar ên alîkar in.

TÎPÊN LERZOK Û BIŞID

Di kurmanciyê de, hin tîp hene lertzok tîn bilêvkerin û hin jî bişid tîn bilêvkerin. Ew jî, ev in:

“L” bişid bi lêv dibe.

“R” jî di lêvkerinê de dilerize.

Mînak:

- Peyva **pir** a ku wateya zehf dide, weke “pirr” tê bilêvkerin, lê bi yek “r” yê tê nivîsandin.
- Peyva **gelek** a ku wateya jimareke mezin dide, weke “gellek” tê bilêvkerin, lê bi yek “l” yê tê nivîsandin.

HEVGIRTINA DENGAN, KITE Û ÇÊBÛNA WAN

Dengên ziman, bi pêkhatina çend yekeyên ku ji amûrên axaftinê derdikevin, çedibe. Ev yekeyên deng ên ku di nava peyvê de cih digirin, bi giştî di hilmê de tîn derxistin.

Mînak: Ka - nî, ger - den, ku - lîlk û hwd.

Dengdêr, di destpêka peyvê de dikare weke yek dengî bê derxistin.

Mînak:

A-med

î-sal

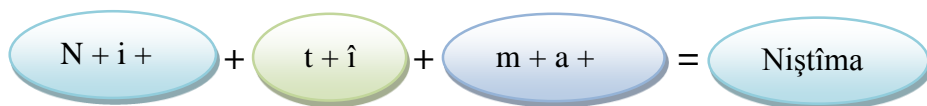
e-vîn

Ev dengên kit jî di rewşa yekeyekê de ne.

Ji wan dengên ku bi yek carê ji dev derdikevin re, “kite” tê gotin.

Mînak: Av, Av-dar, Çek-dar, Ce-ger-xwîn, ...

Di zimanê kurdî de, kite li ser dengdêran tên avakirin, bê dengdêr kite çênabin. Ji aliyê din ve, bi yek care vekirina dev re, tenê dengdêrek dikare were derxistin. Ji ber vê yekê, di kiteyekê de ji yek dengdêrê bêhtir cih nagire. Her dengdêr, di nava peyvê de kiteyekê pêk tîne. Dengên ku kiteyan pêk tînin; dengên hevgirtî ku bi yek carê ji dev derdikevin. Bi rastî jî, dengên ku di peyvê de hev digirin, li derdora dengdêrekê hev û du digirin û dibin yek. Ev hevgirtina dengên di peyvê de bi nivîsê wiha tên nîşankirin.

Weke li jor jî tê dîtin, hevgirtina dengên di nava kiteyekê de, bê girêdan li pey hev rêz dibin.

Cureyên Kiteyan

1- Kiteya ku ji tîpekê pêk tê.

Mînak: Azad û Amed jêhatî ne.

2- Kiteya ku ji du tîpan pêk tê.

Mînak: Ez û tu heval in.

3- Kiteya ku ji sê tîpan pêk tê.

Mînak: Sed û şeş şagirt di ezmûnê de bi ser ketin.

4- Kiteya ku ji çar tîpan pêk tê.

Mînak: Jiyana gund û bajaran ji hev cuda ye.

5- Kiteye ku ji pênc tîpan pêk tê.

Mînak: Stran, di hunerê de cihekî girîng digirin.

PIRSÊN BEŞA DUYEM

- 1- Deng çî ye? Pênase bike.
- 2- Têkiliya di navbera deng û tîpan de çî ye?
- 3- Tîpê pênase bike.
- 4- Cudahiya di navbera tîp û deng de çî ye?
- 5- "ABC" çî ye?
- 6- Awayên derketina deng, çî ne? Veke.
- 7- Dengdêrên dengstûr pênase bike û diyar bike.
- 8- Dengdêrên dengrast pênase bike û diyar bike.
- 9- Dengdêrên dirêj, çî ne? Wan diyar bike.
- 10- Dengdaran, li gorî rêya deng û cihê deng lê tê girêdan dabeş bike.
- 11- Dengdêrên nerm û hişk li gorî pênaseya wan ji hev cuda bike.
- 12- Kite çî ye, ji çend tîpan pêk tê?
- 13- **Hevokên rast; bi tîpa (R) û yên şaş; bi tîpa (Ş) hêma bike û sererast bike.**
 - a) Dengên ku derdikevin bêyî ku rastî astengiyan bên, ji wan re tîpên dengdêr tê gotin.
 - b) Dengdêrên dengzirav, ev in: a, ê, î, o, û.
 - c) Dengdêrên dengirover, ew dengên dema ku lêv girover dibe û ji xwezayîbûna xwe derdikevin, dengdêrên girover tê gotin.
 - d) Ger valahiya dev fireh û erzinga jêr hinekî vekirî be, jê re dengdêrên teng tê gotin.
 - e) Erka tîpên kelijandinê, ew e ku du tîpên dengdar ji hev cuda dikin.
 - f) Bûyera deng a ku ji lihevanîna du tîpên dengdêr an jî du tîpên dengdar re "herikîna deng" tê gotin.
 - g) Ketina tîpa dengdêr çêdibe, dema ku pêveka neyînîyê bi lêkeran ve dibe.

BEŞA SÊYEM

PEYVNASÎ

- 1- PEYV LI GORÎ WATEYÊ**
- 2- PEYV LI GORÎ ÇÊBÛNÊ**
- 3- CUREYÊN PEYVÊN PÊKHATÎ (DARIŞTÎ)**
- 4- NIVÎSANDINA PEYVÊN HEVEDUDANÎ
(HEVGIRTÎ)**

PEYVNASÎ

Ew beşa ku peyvan ji xwe re dike mijar. Çêbûna peyvan ji aliyê wate û erkê ve, dabeşkirina cureyên peyvan ji aliyê awa û wateyê ve û guhartinên cur bi cur nîşan dide, di vê beşê de tên lêkolînkirin.

A- PEYV LI GORÎ WATEYÊ

1- Peyvên xaze (meczaz)

"Li welat bêzarî, bêdengî û bêgêwilî desthilat bû."

Di hevoka li jor de peyva "**bêzarî**" û "**bêgêwilî**" dema tê gotin, ji aliyê her kesê/î ve, heman tişt tê hizirandin. Ji ber ku, ev peyv li gorî ferhengê, di wateya xwe ya resen de hatine bikaranîn. Dema ku peyvek li gorî wateya xwe ya resen hatibe bikaranîn, ji wê peyvê re "**wateya rast**" tê gotin.

Di hevokên li jêr de peyvên ku hatine reşkirin, di kîjan wateyê de hatine bikaranîn.

- Xwarina nanê **kelê** zor e.
- Ciwan nivîsandineke **kelê** xwend.
- Xwarinên Rihayê pir **tûj** in.
- Axafînên te pir **tûj** in.

Di hevoka jor a yekem de peyva "**kelê**" hatiye nivîsîn, peyv di wateya xwe ya rast de ye. Ango "Xwarina nê nê bê xwê zor e." hatiye bikaranîn. Di hevoka jor a duyem de jî, peyva "**kelê**" derbas dibe. Ev peyva "**kelê**" ji derveyî wateya xwe ya rast, di wateyeke din de hatiye bikaranîn. Ango "Nivîseke bêzanist û bêwate hatiye xwendin." Di hevoka sêyem de jî, peyva "**tûj**" derbas dibe. Ev peyv, di wateya xwe ya rast de hatiye bikaranîn. Di hevoka çarem de jî, peyva "**tûj**" di

wateya xwe ya rast de nehatiye bikaranîn û di wateya mecazî de hatiye bikaranîn. Ji wan peyvên ku ji derveyî wateya xwe ya rast, di wateyeke din de tên bikaranîn re **peyvên xaze (mecaz)** tê gotin.

Mînak:

Azad **dilvekirî** hat dibistanê.
 Ez îro **germ** nêzîkî waneyê bûm.
 Dilê min **geş** bû.

2- Peyvên hevwater

Ji wan peyvên ku awayê wan a nivîsandinê ji hev cuda, lê di wateya xwe de wekhev û li cihê hev tên bikaranîn re "**peyvên hevwater**" tê gotin.

Mînak:

Mijar	Babet
Ber	Kevir
Mêjû	Dîrok
Sot	Şewitî

3- Peyvên dijwater (dijber)

Ji wan peyvên ku di wateya xwe de dijberî hev in re "**peyvên dijwater**" tê gotin.

Mînak:

Teng	Fireh
Stûr	Zirav
Reş	Spî
Tirsonek	Wêrek
Azadî	Koletî

4- Peyvên hevdeng

Ew peyvên ku xwendin û nivîsandina wan wekhev; lê yek di wateyekê de, ya din jî di wateyê de hatibe bikaranîn, ji peyvên wiha re "**peyvên hevdeng**" tê gotin.

Mînak:

Li gundê me girek heye.	Gir nexweşiyê ku bi çermê mirov dikeve.
Em di ser pirê re derbas bûn.	Ez ji xwendinê pir hez dikim.
Ger pir xweş e.	Gera avê pir kûr bû.
Hogir darek çand .	Çand , di civakê de nirxekî girîng e.

Di hevokên li jor de em dibînin ku her peyva **reşkirî**; bi du wateyan hatiye nivîsîn û ev peyv bi heman awayî tîn xwendin û nivîsandin. Ji ber vê yekê, em ji van peyvên re dibêjin; "**peyvên hevdeng**".

5- Peyvên hevtîp

Peyvên hevtîp, ji tîpên hilmî û nehilmî çêdibin. Peyvên hevtîp; ji aliyê wate û xwendinê ve ji hev cuda ne, lê awayê nivîsandina wan wek hev in, ji wan re "**peyvên hevtîp**" tê gotin.

Mînak:

Hilmî	Nehilmî
Ker: Lawirek e.	Ker: Kesê ku dengan nabihîze.
Ta: Bilindbûna germahiya laş.	Ta: Dezî
Çal: Lawirên beş.	Çal: Kûrahî
Par: Pişk, behr, parçe	Par: Sala derbasbûyî.

6- Peyvên waje

Ew têgehên ku raveyekê di nava xwe de digire û di nava gel de qalibek girtiye û têgihandinekê çêdike, ji wan re "**peyvên waje**" tê gotin.

Mînak:

Kok, rêziman, şano, roman û hwd.

B- PEYV LI GORÎ ÇÊBÛNÊ

Peyv li gorî çêbûnê, li sê beşan tê parvekirin. Ev jî; peyvên xwerû, peyvên pêkhatî û peyvên hevedudanî ne. Ji bo zelalkirinê, em ê vê helbestê bi hev re bixwînin:

Keko ez bilûrvan im
Ez şivan û gavan im

Rûniştî me bin darê
Didim pesnê biharê

Dengê saza min zîz e
Darblûra min gwîz e

Dijimin dêwê xwînvexwar
Welat kriye tar û mar

1- Peyvên weke: dar, blûr, saz û gwîz, peyvên di rewşa kokê de ne.

2- Peyvên weke: bilûrvan, şivan û gavan, peyvên ku ji navan pêk hatine û peyvên ji lêkeran jî pêk tên hene, weke; rûniştin.

3- Peyvên weke: darblûr û xwînvexwar hevedudanî ne. Her yek ji wan, ji du peyvên pêk hatiye.

Mînak:

Dar + blûr = Darblûr

xwîn + vexwar = xwînvexwar

1- Peyvên Xwerû

Ew peyvên ku di rewşa kokê de ne, weke peyvên xwerû tînin binavkirin.

Mînak:

Ba, baran, dar, ber, hat, çû û hwd.

Ew peyvên xwerû yên ku pêvekên peyvsaz nagirin, bi hev girtinê nehatine saz kirin û bêyî ku wateya wan xerab bibe, nayên kurt kirin. Piraniya peyvên xwerû yek kite ne û çêbûna wan xwerû ye. Li gel vê, peyvên xwerû yên ku ji yek kiteyê bêhtir jî hene.

Mînak:

Kanî, welat, Azad û hwd.

Dema ku peyveke xwerû pêvekeke kêşanê bigire, ji ber ku ew pêvek bandorê li wateya peyvê nake, peyva xwerû çêbûna xwe wînda nake û weke xwe dimîne.

Mînak:

Kaniyên me.

Gulê pirtûk xwend.

2- Peyvên pêkhatî (dariştî)

Dema ku koka peyvê pêvekeke peyvsaz stand û wateyeke nû da peyvê, ji van peyvan re "**peyvên pêkhatî**" tê gotin.

Mînak:

Aş + van = Aşvan

Hesin + kar = Hesinkar

Hêvî + dar = Hêvîdar
Ra + ket = Raket

CUREYÊN PEYVÊN PÊKHATÎ

Peyvên pêkhatî; li ser kokê pêk tên û pêvekan digirin.

Peyvên pêkhatî, di nava xwe de dibin çar beş:

A- Navên ku ji navekî û pêvekên peyvsaz pêk tên:

Mînak:

Bêrî + van = Bêrîvan
Sol + bend = Solbend
Dil + dar = Dildar

B- Navên ku ji lêker û pêveka peyvsaz pêk tên:

Mînak:

Xwend + in = Xwendin
Hat + in = Hatin
Bir + in = Birin

C- Lêkerên ku ji navekî û pêvekên peyvsaz pêk tên:

Mînak:

Bez + îin = bezîin
Ken + îin = kenîin
Şop + andin = şopandin

D- Lêkerên ku ji lêkerekê û pêvekên peyvsaz pêk tên:

Mînak:

Hil + ketin = Hilketin
Da + ketin = Daketin
Ra + xistin = Raxistin

TÊBÎNÎ

Peyvên ku bi pêvekan pêk hatine, weke gewde yan jî pêkhatî tê binavkirin. Carinan pêveka peyvsaz li ser gewdeyê jî tê zêdekirin û peyveke pêkhatî ya nû pêk tîne.

Mînak:

Bêrî + van + î = Bêrîvanî

Xebat + kar + î = Xebatkarî

Heval + bend + î = Hevalbendî

Aş + van + î = Aşvanî

Bi vî awayî, gewde jî peyvên pêkhatî derdixe holê.

Di zimanê kurdî de rêya herî dewlemend û berhemdar; peyvên tûredayî (pêkhatî + hevedudanî) ne.

3- PEYVÊN HEVEDUDANÎ

Peyvên ku ji du peyvan an jî bêhtir pêk tên û ji bo têgihaştinê tên bikaranîn, ji wan re "**peyvên hevedudanî (hevgirtî)**" tê gotin.

Mînak:

Mar + masî = Marmasî

Ceger + xwîn = Cegerxwîn

Ga + masî = Gamasî

Dar + hinar = Darhinar

Pez + kûvî = Pezkûvî

Çav + sor = Çavsor

Çav + reş = Çavreş

Xwîn + sar = Xwînsar

Peyvên hevedudanî, bi taybetî ew navên ku ji palvedariya navan an ji raveka hevalnavan pêk tên. Dema ku du nav hev digirin an nav û hevalnavekê bi pêveka veqetandekê ji nav wan derdikeve, her du bi hev ve dibin. Bi vî awayî, peyva hevedudanî çêdibe.

Zimanê kurdî, zimanekî ku bi awayê asayî ji peyvên hevedudanî çêdibe. Di zimanê kurdî de bi hevgirtina peyvên hin têgehên nû çêdibin.

Mînak:

Mar + ê + masî = Marmasî

Tevn + a + pîr + ê = Tevnepîr

Çav + ê + reş = Çavreş

TÊBÎNÎ

Dema ku em peyveke hevedudanî, ji nav û hevalnavan çêdikin, di destpêkê de tîpa veqetandekê radikin û paşê jî hevalnav tînin pêşiya nav û bi hev ve dikin, bi vî awayî dibe peyveke hevedudanî.

Mînak:

Dar + a + sor = Soredar

Gul + a + sor = Sorgul

Peyvên hevedudanî li gorî wate û erkên xwe, dibin pênc beş:

a- Hevgirtina navdêran

b- Hevgirtina hevalnavan

c- Hevgirtina hevalkaran

d- Hevgirtina navdêr û lêkeran

e- Hevgirtina navdêr û hevalnavan

a- Hevgirtina Navdêran

Dema ku du nav dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, navekî nû bi xwe re çêdikin, jê re "**navdêrên hevedudanî**" tê gotin.

Mînak:

Mar + masî = Marmasî

Ser + êş = serêş

Jin + tî = jintî

b- Hevgirtina Hevalnavan

Dema ku du hevalnav dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, hevalnavêkî nû bi xwe re çêdikin, jê re "**hevalnavên hevedudanî**" tê gotin.

Mînak:

Reş + belek = Reşbelek

Kesk + sor = Keskesor

Boz + belek = Bozbelek

c- Hevgirtina Hevalkaran

Dema ku du hevalkar dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, hevalkarekî nû bi xwe re çêdikin, jê re "**hevalkarên hevedudanî**" tê gotin.

Mînak:

Ber + êvarî = Berêvarî

Piştî + nîvro = Piştînîvro

Zor + kêr = Zorkêr

d- Hevgirtina Navdêr û Lêkeran

Dema ku navdêrek û lêkerêk dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, lêkerêke nû bi xwe re çêdikin, jê re "**lêkera hevedudanî**" tê gotin.

Mînak:

Mêze + kirin = Mêzekirin

Fêr + bûn = Fêrbûn

Şerm + kirin = Şermkirin

Guhdarî + kirin = Guhdarîkirin

e- Hevgirtina Navdêr û Hevalnavan

Dema ku navdêr û hevalnavek dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, navdêrekî nû bi xwe re çêdikin, jê re, "**hevgirtina navdêr û hevalnavan**" tê gotin.

Mînak:

Dil + geş = Dilgeş

Rû + xweş = Rûxweş

Dil + tenik = Diltenik

PIRSÊN BEŞA SÊYEM

- 1- Peyvnasî, çi ye?
- 2- Peyvên xaze (mecaz), pêname bike.
- 3- Çi cudahî di navbera peyvên rast û yên xaze de heye?
Bi mînakan şîrove bike.
- 4- Peyvên hevdeng pêname bike û bi mînakan diyar bike.
- 5- Peyvên waje, çi ne?
- 6- Peyvê, li gorî çêbûnê dabeş bike.
- 7- Peyvên pêkhatî, çi ne? Bi mînakan şîrove bike.
- 8- Cureyên peyvên pêkhatî diyar bike û bi mînakan şîrove bike.
- 9- Peyvên hevedudanî, li gorî wate û erkên wan dabeş bike.
- 10- Hevgirtina navdêran pêname bike û sê mînakan li ser bide.
- 11- Hevalkarên hevedudanî çi ne? Bi mînakan diyar bike.
- 12- Hevgirtina navdêr û hevalnavan çi ye?
- 13- **Hevokên rast; bi tîpa (R) û yên şaş; bi tîpa (Ş) hêma bike û sererast bike.**
 - a) Dema ku peyvek li gorî wateya xwe ya resen be, ji wê peyvê re "**peyva rast**" tê gotin.
 - b) Peyvên ku di nivîsandinê de cuda bin lê di wateyê de wekhev bin, ji wan re "**peyvên hevdeng**" tê gotin.
 - c) Ji peyvên ku nivîsandina wan û bilêvkirina wan yek, lê wateya wan cuda re "**peyvên hevtîp**" tê gotin.
 - d) Peyvên ku di rewşa kokê de ne, weke "**peyvên xwerû**" tên binavkirin.
 - e) Dema ku peyveke xwerû pêvekeke kêşanê bigire, dibe "**peyveke pêkhatî**".
 - f) Peyvên hevedudanî bi tenê ji du peyvên, an jî ji peyvek û pêvekekê pêk tên.
 - g) Dema ku du hevalnav dikevin kêleka hev û bi hev ve dibin, navdêrekî nû çêdikin, jê re "**hevalnavên hevedudanî**" tê gotin.

BEŞA ÇAREM

- 1- Koknaşî**
- 2- Cure û taybetiyên kokan**
- 3- Cure û taybetiya pêvekan**
- 4- Rawe û cureyên wê**
- 5- Veqetandek û beşên wê**
- 6- Cînav û cureyên wan**

KOKNASÎ

Beşa koknasî; kok û jêdera peyvên lêkolîn dike. Bi taybetî, destpêkê pêkhatina navan çawa bû, piştî guhartinê çawa pê re çêbûne, lêkolîn dike.

CURE Û TAYBETIYÊN KOKAN

Di mînakên li jor ên hatine lêkolînkirin de hat dîtin ku peyvên: **ser, deşt û ber** ger ev peyv bîna parçekirin, wateya wan xerab dibe.

Ji parçeya herî biçûk a biwate û tevgerê pêşwazî dike re **kok** tê gotin.

Taybetiyên hevpar ên kokan

a- Kok li gorî çêbûna xwe peyvên xwerû ne.

b- Bi pêvekan nehatine tûredan, bi rêyên hevgirtinê nehatine sazîkirin.

CUREYÊN KOKAN

Kok, li gorî heyîna xwe dibe sê beş:

a- Kokên Lêkerî

Ew kokên ku kirin, bûyer û tevgerê diyar dikin, jê re “**kokên lêkerî**” tê gotin.

Mînak:

Xwend, çû, kir, bir

Kokên lêkerî, reftarên heyînan ên hevbeş pêşwazî dikin.

Mînak:

Zarok ket. Ber ket. Sêv ket.

Kokên lêkerî, bi hin paşgirên herikandinê yên bi kes û demê ve girêdayî, tên bikaranîn.

Mînak:

Ez welatê xwe diparêzim.

Di: Pêveka dema niha ye.

Im: Pêveka kesane ye.

b- Kokên Navdêran

Ji wan kokên ku heyînekê didin nasîn re "**kokên navdêran**" tê gotin.

Mînak:

Dar, yek, sor, çav, masî, gul, av û hwd.

c- Kokên hevdeng

Kokek; an dibe koka nav, an jî dibe koka lêkerê. Di karanînê de destûra giştî ev e. Ev cure kok; di nivîsandin û xwendinê de wekhev in, lê wateyên wan jî hev cuda ne.

Mînak:

Gir: Girek li gundê me heye, ew pir bilind e.

Gir: Girek bi laşê min ket, ez pir êşand im.

Çand: Min darek çand, lê ew şîn nebû.

Çand: Çand û hunera kurdî pir dewlemend in.

Ji van her du kokên ku xwendin û nivîsa wan wekhev re "**koka hevdeng**" tê gotin.

Ji bo ku em van her du kokan jî hev cuda bikin, em li wate û paşgira ku bi kokê ve dibe, temaşe dikin.

Mînak:

Xwar: Min xwariye.

Xwar: Ez çûm xwarê.

TAYBETIYÊN KOKAN

1- Kok ji bo erkên navdêr, hevalnav û hevalkaran tên bikaranîn.

Mînak:

- **Gulê** gulek çand.
- **Du** mal li ber lehiyê çûn.
- Bîrhat **îro** pênûs anîn.
- Di hevoka yekem a li jor de peyva "**gul**" koka navdêrê ye.
- Di hevoka duyem de peyva "**du**" hevalnav e (hevalnavê jimarê ye).
- Di hevoka sêyem de peyva "**îro**" hevalkar e (hevalkara demê ye).

2- **Kok**, di ziman de parçeya herî biçûk a watedar e. Wateya bingehîn diyar dikin.

Ger kok bên parçekirin, wateya wan winda dibe.

3- Di zimanê kurdî de piraniya kokan ji yek kiteyê saz bûne.

Mînak:

Ba, got, hat, xwend, bir, çav, geş, bin, sor, dûr, av, roj, dem, baş û hwd.

Kokên du kite û bêhtir jî hene.

Mînak:

Genim, tirî, ziman, Zîlan, mişar, kulav û hwd.

4- Koka peyvên zimanê kurdî piranî xwezayî ne.

Ji bo wateyên nû di ziman de diyar bikin, nayên çêkirin. Li ser kokên hene, peyvên nû tên çêkirin.

Mînak:

Guh-dar

Gund-î

Cot-yar

5- Mirov dikare di zimanê kurdî de hevgirtina kok û paşgirê, an jî kok û pêşgiran vekirî bibîne.

Mînak:

Aş-van

Nerm-în

Roj-ev

Î-şev

Pis-mam

6- Di zimanê kurdî de pêşgir li pêşiya kokê, paşgir jî li pişt kokê tê bikaranîn:

Mînak:

PÊŞGIR	KOK	PAŞGIR
Bê	Kar	
Zir	Bav	
	Guh	Dar
	Bêrî	Van

PIRS

1- Kok tê çi wateyê? Şîrove bike.

2- Çi taybetiyên hevpar ên kokan hene? Şîrove bike.

CURE Û TAYBETIYÊN PÊVEKAN

Pêvek, peyvên nû çêdikin an jî li gorî erkê peyvê di hevokê de kêrî rûdana peyvê tên, ji van endamên ziman re "**pêvek**" tê gotin.

Pêvek dibin du beş:

1- PÊVEKÊN PEYVSAZ

Ji pêvekên ku bi peyvê ve tên nivîsîn û peyvên nû saz dikin re "**pêvekên peyvsaz**" tê gotin. Ev pêvek, bi serê xwe wateyê nadin, lê bi peyvê re erka xwe digirin.

Pêvekên peyvsaz, dibin du beş:

A. Pêvekên navdêrsaz

B. Pêvekên lêkersaz

A- Pêvekên Navdêrsaz

Pêvekên navdêrsaz; bi navdêran ve dibin, wateyeke nû didin wan û navdêrekî pêkhatî ava dikin. Ev pêvek li gorî cihê xwe, dibin du beş:

a) Pêvekên navdêrsaz ên pêşgir

b) Pêvekên navdêrsaz ên paşgir

a) Pêvekên navdêrsaz ên pêşgir

Pêvekên navdêrsaz ên pêşgir; bi destpêka navdêran ve dibin, wateyeke nû didin navdêran û peyveke pêkhatî ava dikin. Hin jî van pêvekan, ev in:

1- (Ve-): Ev pêşgir bi navekî ve dibe û ji wî navî, navekî nû çêdike.

Mînak:

Ve + jîn = Vejîn
Ve + xwendin = Vexwendin
Ve + gotin = Vegotin

2- (**Hem-**): Ev pêşgir bi navekî ve dibe û navekî nû çêdike.
Yekbûn û hevpariyê diyar dike.

Mînak:

Hem + welat = Hemwelat
Hem + pîşe = Hempîşe
Hem + raman = Hemraman

3- (**Mê-**): Ev pêşgir bi navekî ve dibe û zayenda mê diyar dike.

Mînak:

Mê + kew = Mêkew
Mê + kund = Mêkund
Mê + ker = Mêker

4- (**Bê-**): Ev di rastiya xwe de daçek e, lê dema ku tê ber navdêran, wan dike hevalnav û rista pêşgîrekê pêk tîne.

Mînak:

Bê+dawî = Bêdawî
Bê + deng = Bêdeng
Bê + war = Bêwar

5- (**Bi-**): Ev jî daçek e, lê dema ku tê ber navdêran wan dike hevalnav û rista pêşgîrekê pêk tîne.

Mînak:

Bi + ceger = Biceger
Bi + deng = Bideng
Bi + keser = Bikeser

6- (Ne-): Ev jî daçeka neyîniyê ye, lê li hin deveran rista pêşgirekê hildigire li ser milên xwe.

Mînak:

Ne + xweş = Nexweş

Ne + yar = Neyar

Ne + zan = Nezan

7- (Zir-): Ev pêşgir tiştên derewîn nîşan dide û ji navekî, navekî nû çêdike.

Mînak:

Zir + bav = zirbav

Zir + tajî = zirtajî

Zir + tilî = zirtilî

8- (Kele-): Ev pêşgir jî, derewînûna tiştêkî nîşan dide û ji nav û hevalnavan, navekî nû çêdike.

Mînak:

Kele + şêr = Keleşêr

Kele + rim = Kelerim

Kele + vajî = Kelevajî

b) Pêvekên navdêrsaz ên paşgir

Pêvekên navdêrsaz ên paşgir; bi dawiya navdêran ve dibin û wateyeke nû didin navdêran û peyveke pêkhatî ava dikin. Hin ji van pêvekan, ev in:

1- (-Î): Ev paşgir bi van peywiran radibe:

A. Ji navdêran navdêrekî din çêdike.

Mînak:

Ser + **î** = Serî
 Nêr + **î** = Nêrî
 Mal + **î** = Malî

B. Ji hevalnav û hevalkaran, navdêran çêdike.

Mînak:

Germ + **î** = Germî
 Tehl + **î** = Tehlî
 Dereng + **î** = Derengî

C. Pêgiriye (Mensûbiyetê) nîşan dide.

Mînak:

Botî, Efrînî, Amûdî, Bajarî, Gundî, ...

D. Navê zimanan pêk tîne.

Mînak:

Kurdî, erebî, tirkî, elmanî, ingilîzî, farisî, ...

E. (-îk): Ev paşgir, di xwezaya xwe de heyînên ji xwe biçûktir diyar dike.

Mînak

Dar + **ik** = Darik
 Keç + **ik** = Keçik
 Cot + **ik** = Cotik

F. (-ok): Ev paşgir ji bo biçûkirina tiştêkî yan kesekî/ê tên bikaranîn. Ev biçûkirin carinan ji bo hezkirinê, carinan jî ji bo naskirinê tê bikaranîn.

Mînak:

Zilam + **ok** = Zilamok
 Binefş + **ok** = Binefşok
 Bazin + **ok** = Bazinok

G. (-van): Ev paşgir karê (pîşeya) kesekî/ê diyar dike.

Mînak:

Helbest + **van** = Helbestvan

Ga + **van** = Gavan

Bêrî + **van** = Bêrîvan

H. (-kar): Ev paşgir jî, karê (pîşeya) kesekî/ê diyar dike.

Mînak:

Xebat + **kar** = Xebatkar

Xwende + **kar** = Xwendekar

Hesin + **kar** = Hesinkar

I. (-bend): Ev paşgir bi navekî ve dibe û kesê bi karê wî navî ve mijûl dibe, ji me re diyar dike.

Mînak:

Sol + **bend** = Solbend

Nal + **bend** = Nalbend

Saz + **bend** = Sazbend

J. (-mend): Ev paşgir bi navekî ve dibe û xwedyê wî navî diyar dike. Yanî navekî nû saz dike.

Mînak:

Huner + **mend** = Hunermend

Kar + **mend** = Karmend

Dad + **mend** = Dadmend

K. (-dar): Ev paşgir bi navekî ve dibe û xwedyê wî navî diyar dike.

Mînak:

Mal + **dar** = Maldar

Guh + **dar** = Guhdar

Hêvî + **dar** = Hêvîdar

L. (-geh): Ev paşgir bi navekî ve dibe û cihê wî navî diyar dike.

Mînak:

Pêşen + **geh** = Pêşengeh
Firoş + **geh** = Firoşgeh
Dad + **geh** = Dadgeh

M. (-dank): Ev paşgir, bi navekî ve dibe û cihê ku ew tişt lê tê danîn diyar dike û bi vî awayî, navekî nû çêdike.

Mînak:

Xwelî + **dank** = Xwelîdank
Agir + **dank** = Agirdank
Gul + **dank** = Guldank

N. (-ker): Ev paşgir, bi navekî ve dibe û karê wî navî diyar dike. Bi vî awayî, navekî nû saz dike.

Mînak:

Kar + **ker** = Karker
Şer + **ker** = Şerker
Dagir + **ker** = Dagirker

O. (-istan): Ev paşgir, bi navekî ve dibe û cihê nifşê wî navî diyar dike.

Mînak:

Kurd + **istan** = Kurdistan
Dar + **istan** = Daristan
Gul + **istan** = Gulistan

P. (-ber): Ev paşgir, bi navekî ve dibe û kesê ku di karê vî navî de pêşengiyê dike, diyar dike.

Mînak:

Rê + **ber** = Rêber
Koç + **ber** = Koçber
Rênc + **ber** = Rêncber

Q. (-baz): Ev paşgir, bi navekî ve dibe û kesê der barê karê vî navî de şareza ye diyar dike. Bi vî awayî, navekî nû saz dike.

Mînak:

Tîr + **baz** = Tîrbaz
Şeh + **baz** = Şehbaz
Rê + **baz** = Rêbaz

B- Pêvekên lêkersaz

Ev pêvek; bi lêkeran ve dibin û lêkerên pêkhatî saz dikin.
Ev pêvek; li gorî cihê xwe, dibin du beş:

a) Pêvekên lêkersaz ên pêşgir

Ev pêvek bi pêşiya lêkeran ve dibin, wateyeke nû li wan bar dikin, ango lêkerêke nû pêk tînin.

Pêvekên lêkersaz ên pêşgir:

1- (hil-):

Ev pêşgir, dikeve pêşiya lêkerê û lêkerêke pêkhatî saz dike.

Mînak:

Hil + dan = Hildan
Hil + weşandin = Hilweşandin
Hil + avêtin = Hilavêtin

2- (**ve-**): Ev pêşgir, tevgera dubarebûn û jêkvebûnê diyar dike.

Mînak:

Ve + dan = Vedan
Ve + xwarin = Vexwarin
Ve + gotin = Vegotin

3- (**da-**): Ev pêşgir, bi piranî tevgera ber bi jêr ve, ango sernişîvê nîşan dide.

Mînak:

Da + dan = Dadan
Da + xistin = Daxistin
Da + girtin = Dagirtin

4- (**ra-**): Ev pêşgir, bi piranî tevgerên ji jêr ber bi jor û ji jor ber bi jêr, bi hev re nîşan dide.

Mînak:

Ra + şistin = Rahiştin
Ra + perikandin = Raperikandin
Ra + kirin = Rakirin

5) (**wer-**): Ev pêşgir, bi piranî wateya tevgera serûbinbûnê dide lêkerê.

Mînak:

Wer + gerîn = Wergerîn
Wer + girtin = Wergirtin
Wer + ketin = Werketin

TÊBÎNÎ: Ji bilê van pêşgiran, du pêşgirên din hene ku pir nayên bikaranîn. Ew jî "**rû-**" û "**çê-**" ne.

Mînak:

Rû + kirin = Rûkirin
Rû + niştin = Rûniştin
Çê + kirin = Çêkirin

b) Pêvekên lêkersaz ên paşgir

Ev pêvek ne gelek in û yê herî zêde tên bikaranîn, ev in:

- 1- **(-în)**: Ev paşgir, ji navdêr û hevalnavan lêkeran çêdike û ev lêkerên pêkhatî bi piranî negerguhêz in, ji bilî hin lêkeran, weke "birîn û girîn".

Mînak:

Bez + **în** = Bezîn

Rev + **în** = Revîn

Fir + **în** = Firîn

- 2- **(-andin)**: Ev paşgir jî, ji navdêr û hevalnavan, lêkeran çêdike û ev lêkerên pêkhatî gerguhêz in.

Mînak:

Bez + **andin** = Bezandin

Rev + **andin** = Revandin

Fir + **andin** = Firandin

- 3- **(-an)**: Ev paşgir rasterast li ser rayeka dema niha ya lêkerê pêk tê.

Mînak:

Kol + **an** = Kolan

Pêç + **an** = Pêçan

West + **an** = Westan

TÊBÎNÎ-1: Ev lêkerên ku bi "**-an**"ê pêk hatine, carinan bi pêveka "**-în** û **-andin**"ê jî çêdibin.

Pêçan pêç**în** pêç**andin**

Kolan kol**în** kol**andin**

Westan west**în** west**andin**

TÊBÎNÎ-2: Ji bilî van hin paşgirên din jî hene, weke; "**-ijîn, -ijandin, -isîn, -isandin**", lê pir nayên bikaranîn.

Mînak:

Germ germijîn germijandin
Kel kelijîn kelijandin
Tep tepisîn tepisandin

2- PÊVEKÊN KÊŞANÊ

Ji pêvekên ku bi peyvê ve tên nivîsîn û peyvê ji aliyê kes, rawe, nediyarbûn, rade û bangê de didin rakişandin re, "pêvekên kêşanê" tê gotin.

Pêvekên kêşanê, di nava xwe de dibin şeş beş:

- 1- Pêvekên kêşanê yên kesane
- 2- Pêvekên kêşanê yên nebinavkirinê
- 3- Pêvekên kêşanê yên raderan
- 4- Pêvekên kêşanê yên bangî
- 5- Pêvekên kêşanê yên raweyan
- 6- Pêvekên demê

1- Pêvekên kêşanê yên kesane

Ji cure pêvekên ku bi dawiya lêkeran ve dibin û kesan pêşwazî dikin re "pêvekên kêşanê yên kesane" tê gotin.

Mînak:

Ez diçim.
Tu diçî.
Ew diçe.

Em diçin.
Hûn diçin.
Ew diçin.

Pêveka kesê yekem ê yekjimar:
Pêveka kesê duyem ê yekjimar:
Pêveka kesê sêyem ê yekjimar:
Pêveka kesê yekem ê pirjimar:

"-im, -me"
"-î, -yî"
"-e, -ye "
"-in, -ne"

Pêveka kesê duyem ê pirjimar: "-in, -ne"
 Pêveka kesê sêyem ê pirjimar: "-in, -ne"

TÊBÎNÎ-1:

(im, î, e, in): Dema ku lêker bi tîpa dengdar diqedin.
 (me, yî, ye, ne): Dema ku lêker bi tîpa dengdêr diqedin.

TÊBÎNÎ-2:

Ev pêvek; piştî navdêr û hevalnavan tên, bi wan ve dibin û bi rola lêkera "**bûn**"ê radibin.

Mînak:

Cînav	Navdêr	Pêveka kesane	Hevok	Cînav	Hevalnav	Pêveka kesane	Hevok
Ez	karker	im	Ez karker im.	Ez	zana	me	Ez zana me.
Tu	karker	î	Tu karker î.	Tu	zana	yî	Tu zana yî.
Ew	karker	e	Ew karker e.	Ew	zana	ye	Ew zana ye.
Em	karker	in	Em karker in.	Em	zana	ne	Em zana ne.
Hûn	karker	in	Hûn karker in.	Hûn	zana	ne	Hûn zana ne.
Ew	karker	in	Ew karker in.	Ew	zana	ne	Ew zana ne.

2- Pêvekên kêşanê yê nebinavkirinê

Ev cure pêvek, dema ku bi navdêrekê ve dibin, rewşeke nediyar didin navdêrê, ji van pêvekan re "**pêvekên kêşanê yê nebinavkirinê**" tê gotin.

Pêvekên kêşanê yê nebinavkirinê, ev in: "**-ek**", "**-in**".

Mînak:

Gul + **ek** = Gulek

Pênûs + **ek** = Pênûsek

Berx + **ek** = Berxek

Heval + **in** = Hevalin

Bajar + **in** = Bajarin

3- Pêvekên kêşanê yê raderan

Ji pêvekên "**-in**", "**-n**" ên ku bi dawîya lêkeran ve dibin û navdêreke raderî çêdikin re "**pêvekên kêşanê yê raderan**" tê gotin.

Mînak:

Hat + **in** = Hatin

Çû + **n** = Çûn

Xwend + **in** = Xwendin

Kola + **n** = Kolan

4- Pêvekên kêşanê yê bangî

Ji pêvekên "**-o**", "**-ê**", "**-ino**" ên ku bi dawîya navdêran ve dibin û van navdêran ber bi rewşeke bangî ve didin herikandin re "**pêvekên kêşanê yê bangî**" tê gotin.

Mînak:

Hevalino! (**-ino**: pirjimar)

Hevalo! (**-o**: yekjimar nêr)

Hevalê! (**-ê**: yekjimar mê)

5- Pêvekên kêşanê yê raweyan

Ji pêvekên ku ne ji resenbûna lêkerê bin, bi lêkerê ve dibin û lêkerê ber bi karanîna ve didin rakişandin re "**pêvekên kêşanê yê raweyan**" tê gotin.

RAWE Û CUREYÊN WÊ

Rawe, wiha tên rêzkirin:

1- Raweya Fermanî

Ev rawe, bi alîkariya rayeka dema niha ya lêkerê û pêveka raweya fermanî "**bi-**" derdikeve holê. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek (**bi-**) ji holê radibe. Ji ber ku, ferman li kesên duyem ên yekjimar û pirjimar tê kirin, pêvekên kesane yê tên dawiya vê raweyê jî, ev in: "**-e**" û "**-in**".

Mînak:

Biçe - Biçin

Vexwe - Vexwin

Derkeve - Derkevin

Neyîniya raweya fermanî

Ev rawe, bi alîkariya pêveka neyîniyê ya vê raweyê "**ne-**, **me-**" ya ku tê pêşiya lêkerê û pê ve dibe, dikeve rewşa neyîniyê.

Têbînî: Dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, pêveka neyîniyê dikeve di navbera pêşgir û rayeka lêkerê de.

Mînak:

Raweya fermanî (erênî)		Raweya fermanî (neyîni)	
Yekjimar	Pirjimar	Yekjimar	Pirjimar
Biçe	Biçin	Neçe Meçe	Neçin Meçin

Bixwe	Bixwin	Nexwe Mexwe	Nexwin Mexwin
Vexwe	Vexwin	Venexwe Vemexwe	Venexwin Vemexwin

2- Raweya Bilanî

Ev rawe, fermanê li kesê sêyem (yekjimar û pirjimar) dike.

Mînak:

Raweya bilanî (yekjimar)

Raweya bilanî (pirjimar)

Bila ew bixwîne.

Bila ew bixwînin.

Bila ew rast baxive.

Bila ew rast baxivin.

Bila ew karê xwe bike.

Bila ew karê xwe bikin.

Neyîniya raweya bilanî

Ev rawe, dema ku pêveka neyîniyê "ne-, me-" dikeve pêşiya lêkerên bingehîn û pê ve dibe, dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Bila ew neçe.

Bila ew meçe.

Bila ew neçin.

Bila ew meçin.

3- Raweya divêtî

Ev rawe, bi alîkariya lêkera alîkar "**viyan**" çêdibe. Ev lêker, bi hemû cînavan re tê kişandin.

Mînak:

Divê ez vegerim.

Divê tu vegerî.

Divê ew vegere.

Divê em vegerin.

Divê hûn vegerin.

Divê ew vegerin.

Neyîniya raweya divêtî

Ev rawe, dema ku pêveka neyîniyê "ne-, me-" dikeve pêşiya lêkerên bingehîn û pê ve dibe, dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Divê ez venegerim.

Divê tu venegerî.

Divê ew negerere.

Divê em negererin.

Divê hûn negerin.

Divê ew negerin.

Divê ez vemegerim.

Divê tu vemegerî.

Divê ew vemegerere.

Divê em vemegerin.

Divê hûn vemegerin.

Divê ew vemegerin.

4- Raweya Mercî

Ev cure rawe bi alîkariya peyvên mercî pêk tên. Di mînakên li jêr de peyvên mercî; "heke", "ger" û "ta" tên dîtîn, bandoreke mercî li gel peyvên lêkerî saz kirine.

Mînak 1: (Lêkerên gerguhêz)

Ger min gotiba.

Ger te gotiba.

Ger wî/wê gotiba.

Ger me gotiban.

Ger we gotiban.

Ger wan gotiban.

Mînak 2: (Lêkerên negerguhêz)

Heke ez bihatama.

Heke tu bihatayî.

Heke ew bihata.

Heke em bihatana.

Heke hûn bihatana.

Heke ew bihatana.

Neyîniya raweya mercî

Ev rawe, bi alîkariya pêveka neyîniyê "ne-, me-" yê ku dikevin pêşiya lêkerê û pê ve dibin, dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak 1: (Lêkerên gerguhêz)

Heke min **nexwariba**.
Heke te **nexwariba**.
Heke wî/wê **nexwariba**.

Heke me **nexwariba**.
Heke we **nexwariba**.
Heke wan **nexwariba**.

Mînak 2: (Lêkerên negerguhêz)

Heke ez **neçûbam**.
Heke tu **neçûbayî**.
Heke ew **neçûba**.

Heke em **neçûban**.
Heke hûn **neçûban**.
Heke ew **neçûban**.

Raweya Daxwaziyê

a- Raweya daxwaziyê ya dema boriya têdeyî

Raweyên daxwazî, dabaşa karê ku pêkanîna wê tê xwestin dike. Raweya daxwaziyê ya dema boriya têdeyî, bi alîkariya pêvekên "-ba", "-a" yên ku dikevin li ser karê dema

Mînak:

Gerguhêz

Xwezî min bidîta.
Xwezî te bidîta.
Xwezî wî/wê bidîta.

Xwezî me bidîta.
Xwezî we bidîta.
Xwezî wan bidîta.

Negerguhêz

Xwezî ez bihatam.
Xwezî tu bihatayî
Xwezî ew bihata.

Xwezî em bihatan.
Xwezî hûn bihatan.
Xwezî ew bihatan.

Neyîniya raweya daxwaziyê

Ev rawe, dema ku pêveka neyîniyê "ne-, me-" dikevin pêşiya lêkerê û pê ve dibin, dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak 1: (Lêkerên gerguhêz)

Xwezî min nedirûtiba.	Xwezî me nedirûtiba.
Xwezî te nedirûtiba.	Xwezî we nedirûtiba.
Xwezî wî/wê nedirûtiba.	Xwezî wan nedirûtiba.

Mînak 2: (Lêkerên negerguhêz)

Xwezî ez neketibam.	Xwezî em neketiban.
Xwezî tu neketibayî.	Xwezî hûn neketiban.
Xwezî ew neketiba.	Xwezî ew neketiban.

b- Raweya daxwaziyê ya dema boriya çîrokî

Ev rawe, li ser bingehê karê dema boriya çîrokî pêk tê.

Mînak:

Gerguhêz

Xwezî min xwaribûya.
 Xwezî te xwaribûya.
 Xwezî wî/wê xwaribûya.
 Xwezî me xwaribûya.
 Xwezî we xwaribûya.
 Xwezî wan xwaribûya.

Negerguhêz

Xwezî ez hatibûma.
 Xwezî tu hatibûyayî.
 Xwezî ew hatibûya.
 Xwezî em hatibûna.
 Xwezî hûn hatibûna.
 Xwezî ew hatibûna.

Neyîniya raweya daxwaziyê ya dema boriya çîrokî

Ev rawe, dema ku pêveka neyîniyê "**ne-, me-**" dikevin pêşiya lêkerê û pê ve dibin, dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Xwezî min negirtibûya.	Xwezî me negirtibûya.
Xwezî te negirtibûya.	Xwezî we negirtibûya.
Xwezî wî/wê negirtibûya.	Xwezî wan negirtibûya.

5- Pêvekên demê

Ji pêvekên ku bi lêkeran ve dibin û dema wan diyar dikin re "**pêvekên demê**" tê gotin.

1- Pêveka dema niha "di-"

Ev pêvek, dikeve pêşiya rayeka dema niha ya lêkera xwerû û pê ve dibe. Piştî ku lêker li gorî kesê ku bi vî karî rabûye tê kişandin, dirûva dema niha pêk tîne. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek dikeve navbera pêşgir û rayeka dema niha ya lêkerê. Her wiha, dema ku lêker hevedudanî be, ev pêvek dikeve pêşiya lêkera alîkar û pê ve dibe.

Mînak:

Çûn	→	di çe (lêkera xwerû)
Vexwarin	→	vedix we (lêkera ku bi pêşgirê pêkhatî)
Fêrkirin	→	fêr dike (lêkera hevedudanî)

Neyîniya dema niha

Neyîniya dema niha bi alîkariya pêveka neyîniyê ya dema niha "**na-**" û "**ni-**", pêk tê. Ev pêvek, dikeve cihê pêveka dema niha "**di-**" û lêker dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Çûn	→	na çe (lêkera xwerû)
Vexwarin	→	ve na xwe (lêkera pêkhatî bi pêşgirê)
Fêrkirin	→	fêr nake (lêkera hevedudanî)

Zanîn → **nizane** (lêkera xwerû)

Karîn → **nikare** (lêkera xwerû)

2- Pêveka dema bê "bi-"

Ev pêvek, dikeve pêşiya rayeka dema niha ya lêkera xwerû, piştî ku emraza dema bê "**ê**" û "**dê**" li pêşiya wan tên danîn û lêker li gorî kesê ku bi vî karî dê rabe tê kişandin û bi vî awayî, dirûva dema bê ya lêkerê çêdibe. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek ji holê radiibe. Her wiha, dema ku lêker hevedudanî be, ev pêvek dikeve pêşiya lêkerê û pê ve dibe.

Mînak:

Lîstin → (ê, dê) **bil**îze (lêkera xwerû)
 Hilgirtin → (ê, dê) hil**gi**re (lêkera ku bi pêşgirê pêkhatî)
 Temaşekirin → (ê, dê) temaşe **bi**ke (lêkera hevedudanî)

Neyîniya dema bê

Neyîniya dema bê, bi alîkariya pêveka neyîniyê ya dema bê "**ne-**" pêk tê. Ev pêvek, dikeve cihê pêveka dema bê "**bi-**" û lêker dikeve rewşa neyîniyê.

Mînak:

Lîstin → (ê, dê) **nel**îze (lêkera xwerû)
 Hilgirtin → (ê, dê) hil**ne**gire (lêkera ku bi pêşgirê pêkhatî)
 Temaşekirin → (ê, dê) temaşe **ne**ke (lêkera hevedudanî)

3- Pêveka dema boriya dûdar "-e"

Ev pêvek, dikeve dawiya rayeka dema borî û dirûva dema boriya dûdar pêk tîne, lê bi piranî ev pêvek dirûva "**-iye**" distîne, bi taybetî dema ku lêker bi tîpa dengdêr biqede.

Mînak:

Ji bo lêkerên gerguhêz	Ji bo lêkerên negerguhêz
Te heval dît iye , lê jê re negot iye .	Ew bilez meşiy aye , lewma zû hat iye .
Wê kinc şuştine û raxistine.	Mirovek ket iye erdê, divê em wî rakin.
Va ye min nan kir iye .	Xweziya min bi te, tu gihast iye armanca xwe.
Wî mirov girtine, piştê jî berdane.	Bihar îsal hat iye , lewma kulîlk zû vebû ne .

Neyîniya dema boriya dûdar

Neyîniya vê demê jî weke demên din ên borî pêk tê. Bi alîkariya pêveka neyîniyê "**ne-**" ya ku dikeve pêşiya lêker û pê ve dibe, pêk tê. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek dikeve navbera pêşgir û lêkerê.

Mînak:

Xwariye —→ **n**exwariye
Vexwariye —→ ven**ex**wariye

Têbînî:

Ev pêvek "-e" dikeve dawîya çîroka dema boriya têdeyî û dirûva çîroka dema boriya dûdar pêk tîne.

Mînak:

Hatibû —→ hatibû**ye**
Xwendibûn —→ xwendibû**ne**

4- Pêveka dema boriya berdest "di-"

Ev pêvek, dikeve pêşîya rayeka dema borî û dirûva dema boriya berdest pêk tîne. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek dikeve di navbera pêşgir û rayeka dema borî de.

Mînak:

Şûştin —→ **di**şûşt
Çûn —→ **di**çû
Vexwarin —→ ved**ix**war
Guhartin —→ **di**guhartin

Neyîniya dema boriya berdest

Neyîniya vê demê jî, weke demên din ên borî pêk tê. Bi alîkariya pêveka neyîniyê "**ne-**" ya ku dikeve pêşîya lêkerê û pê ve dibe, pêk tê. Lê dema ku lêker bi pêşgirê pêkhatî be, ev pêvek dikeve di navbera pêşgir û lêkerê de.

Mînak:

Lîstin —→ **ne**dilîst
Hilgirtin —→ hil**ne**digirt
Wergirtin —→ wer**ne**digirt

VEQETANDEK Û BEŞÊN WÊ

Di kurmanciyê de du peyv bi alîkariya hin pêvekan bi hev ve tîn girêdan, ango tîn ravekirin, ji wan pêvekan re "**veqetandek**" tê gotin. Bi rêya veqetandekê tiştek ji yê din ji aliyê zayend û mêjerê ve tê veqetandin. Ji ber vê sedemê, ji wan pêvekan re veqetandek tê gotin. Ango di dema ravekê de mirov zayend û mêjera bêjeyan jî nas dike.

Veqetandek dibin du cure:

1- Veqetandekên Binavkirî

<i>(a) yekjimar û mê</i>	<i>(ê) yekjimar û nêr</i>	<i>(ên) pirjimar</i>
- Hevala min ev e.	- Apê min duh ji bajêr hat.	- Pirtûkên min pir in.
- Gula zer xweşik e.	- Bavê Cûdî şehîd ket.	- Xwişkên Hogirî jêhatî ne.
- Meta Dildarî bijîşk e.	- Ev lawê rûgeş, hevalê min e.	- Xortên mêrxas pêşengên şoreşê ne.

2- Veqetandekên Nebinavkirî

<i>(-eke) yekjimar û mê</i>	<i>(-ekî) yekjimar û nêr</i>	<i>(-ine) pirjimar</i>
- Hevaleke min bi ser ket.	- Kêmaqilî barekî giran li xwediyê xwe dike.	- Hevaline min hatin serdana min.
- Meteke Ronî çû bajêr.	- Dostekî min pir alîkariya min kir.	- Pirtukine Delalê hene.
- Me li gund maleke mezin ava kir.	- Hevalekî Serhetî, ew ji mirinê rizgar kir.	- Şîlanê guline sor çandin.

Têbînî:

Piştî veqetandekan her tim yek ji van her sêyan tê: nav, cînav û hevalnav.

Tewang

Ev peyv (tewang), peyveke hevedudanî ye. Ji rayeka dema niha ya lêkera (tewîn) û paşgira (ang) pêk tê.

Tewang = tew+ang

Tewandin, tê wateya xwarkirinê. Ji ber ku bi rêya tewangê peyv tê tewandin, an jî xwarkirin.

Mînak:

Ew çû gulistanê.

Dîlanê karê xwe qedand.

Hogirî darek çand.

Pêvekên tewangê

Pêvekên tewangê, dibin du beş:

1- Pêvekên tewangê yên binavkirî

2- Pêvekên tewangê yên nebinavkirî

1- Pêvekên tewangê yên binavkirî

- **-ê:** Yekjimar, mê

Mînak: Zînê rojname xwend.

- **-î:** Yekjimar nêr

Mînak: Ehmedî bersiva mamoste da.

- **-an:** Pirjimar

Mînak: Hevalan welat rizgar kir.

3- Pêvekên tewangê yê nebinavkirî

Ev pêvek, ji pêvekên nebinavkirinê (**ek, in**) û pêvekên tewangê yê binavkirî (**ê, î, an**) pêk tên.

- **-ekê: Yekjimar mê**

Mînak: Ew bi heval**ekê** re dipeyive.

- **-ekî: Yekjimar nêr**

Mînak: Xort**ekî** alîkariya min kir.

- **-inan: Pirjimar**

Mînak: Em ê vê mehê dar**inan** biçînin.

CÎNAV Û CUREYÊN WAN

CÎNAV

Her weke ji wateyê tê têgihaştin ku cînav di nava hevokê de cihê navdêran digirin. Ji ber vê yekê, jê re "**cînav**" tê gotin.

Ji ber ku ew cihê navdêran digirin, taybetiyên navdêran derbasî wan jî dibin.

Cînav an nêr an mê, yan jî nêtar in. Cînav jî yekjimar, an jî pirjimar in. Her wiha, di nava hevokê de, cînav an kirde yan jî bireser e.

Di ravekê de cînavên tewandî; raveker û cînavên xwerû; raveber in. Piraniya cînavan ditewin û bi vî awayî cihê navdêrên tewandî digirin.

CUREYÊN CÎNAVAN

1- Cînavên kesane	7- Cînavên pirsiyariyê
2- Cînavên şanîdanê	8- Cînavên girêkî
3- Cînava vegerok	9- Cînavên berbihevîn
4- Cînava pêvekî	10- Cînavên lihevxiştî
5- Cînavên nebinavkirî	11- Cînavên xwedîtîyê
6- Cînavên jimarîn	12- Cînavên kesandinê

Di refên navîn de, me hin cureyên cînavan şîrove kiribûn û em ê niha jî hin cureyên din şîrove bikin.

1- Cînavên berbihevîn

Cînavên berbihevîn, ev in: "**êk**" û "**hev**"
"**êk**" bi tenê li herêmên Behdînan û Colemêrgê tê bikaranîn. Li herêmên din "**hev**" tê bikaranîn.

Ev cure cînav, têkilî û danûstandina piralî nîşan dide. Her weke ku cînava pêvekî "**ê**" bi tenê kesê yekjimar nîşan dide û

bi tu awayî nikare kesên pirjimar nîşan bide, ev cînavên berbihevîn jî, nikarin kesê yekjimar nîşan bidin.

Weke mînak, dema ku em dibêjin: "Em birayên hev in" an jî "Em birayên êk in", tê zanîn ku li holê, ji yekê bêhtir kes hene û ev cînav têkiliya wan kesan rave dike.

Mînak:

- Ew xwişk û birayên hev in. Ew xwişk û birayên êk in.
- Em kurapên hev in. Em kurapên êk in.

2- Cînavên lihevxiştî

Ev cure cînav, cînavên hevedudanî ne û ji du hêmanan pêk tên. Her tim hêmanek ji wan daçeka bingehîn e û hêmana duyem an cînava pêvekî (qertafî) "-ê" ye, yan jî cînava berbihevîn (**êk, hev**) e.

1- Cînavên lihevxiştî yên ku ji daçekên bingehîn (**ji, bi, li, di**) û cînava pêvekî "-ê" pêk tên.

- Ji + ê = Jê **Mînak:** Min **jê** re rastî got.
- Bi + ê = Pê **Mînak:** Heval hat û Zozan **pê** re çû.
- Li + ê = Lê **Mînak:** Ew fîstanê ku te ji Evînê re anî, pir **lê** dihat.
- Di + ê = Tê **Mînak:** Barkêşê qeza kir û **tê** de du kes mirin.

2- Cînavên lihevxiştî yên ku ji daçekên bingehîn û cînavên berbihevîn (**hev, êk**) pêk tên:

- Ji + hev = Jev **Mînak:** Ev avahî **jev** ketiye.
- Ji + êk = Jêk **Mînak:** Evîndaran **jêk** nekin.
- Di + hev = Tev **Mînak:** Hûn **tev** hatin.
- Di + êk = Têk **Mînak:** Te dît, me çawa ew **têk** birin.
- Bi + hev = Pev **Mînak:** Em û dijmin **pev** ketin.
- Bi + êk = Pêk **Mînak:** Ez ê vî karî **pêk** bînim.
- Li + hev = Lev **Mînak:** Wan kaxezan **lev** bixe.
- Li + êk = Lêk **Mînak:** Hûn kengî **lêk** hatin?

PIRS

- 1- Raweya dema bê, li gorî cînavên kesane çawa tê kişandin?
- 2- Raweya fermanî, bi kîjan pêvekê çêdibe?
- 3- Raweye daxwaziyê, çawa çêdibe?
- 4- Raweya mercî, bi kîjan peyvan çêdibe?
- 5- Raweya divêtî, rewşeke çawa dide lêkeran?
- 6- Raweye daxwazî ya dema boriya çîrokî, çawa pêk tê?
Bi mînakên diyar bike.

PIRSÊN BEŞA ÇAREM

- 1- Kok, çi ye?
- 2- Kokan, li gorî heyîna wan dabeş bike.
- 3- Kokên lêkerî, pênase bike.
- 4- Kokên hevdeng, çi ne? Bi mînanan diyar bike.
- 5- Pêvek, çi ye?
- 6- Pêvekên peyvsaz, çi ne?
- 7- Taybetiyên hevpar ên kokan, diyar bike.
- 8- Pêvekên nebinavkirinê, pênase bike û wan diyar bike.
- 9- Pêvekên raderîn, çi ne? Wan diyar bike.
- 10- Pêvekên demê, çi ne?
- 11- Veqetandek, çi ye û çima ev nav li wan hatiye kirin?
- 12- Çend cureyên veqetandekan hene? Wan diyar bike û hevokekê li ser her cureyê binivîse.
- 13- Tewang, çi ye?
- 14- Pêvekên tewangê yên nebinavkirî, diyar bike û li ser her yekê hevokekê binivîse.
- 15- Cînavên lihevxiştî, pênase bike û hêmanên wan diyar bike.
- 16- **Hevokên rast; bi tîpa (R) û yên şaş; bi tîpa (Ş) hêma bike û sererast bike.**
 - a) Kok di ziman de, parçeya herî biçûk a watedar e.
 - b) Ger kok bîn parçekirin, wateya wan winda nabe.
 - c) Di zimanê kurdî de, kok her tim ji yek kiteyê saz dibe.
 - d) Pêvek xwedî erk e, lê ne xwedîwate ye.
 - e) Pêşgira "**hem**" yekbûn û wekheviyê diyar dike.
 - f) Pêşgira "**bê**" hin caran neyîniyê pêşwazî dike.
 - g) Paşgira "**mend**" bi navekî ve dibe û karê kesekî/ê diyar dike.
 - h) Paşgira "**geh**" bi navekî ve dibe û cihê ku tişt lê tê danîn diyar dike.
 - I) Paşgira "**baz**" bi navekî ve dibe û kesê/a der barê karê vî navî de şareza ye, diyar dike.
 - j) Raweya divêtî, fermanê li kesê sêyem dike.
 - k) Pêvekên ku bi peyvê ve tîna nivîsîn û peyvê ji aliyê kes,

rawe, nediyarbûn, rader û bangê ve didin rakişandin, jê re
"pêvekên kêşanê" tê gotin.

- l) Dema ku lêker hevedudanî be, pêveka dema niha "**di**"
dikeve pêşiya lêkera bingehîn.
- m) Piştî veqetandekan; her tim cînav, hevalkar û navdêr tên.
- n) Di hevokan de cînav cihê navdêran digire, lê
taybetiyên navdêran derbasî cînavan nabin.
- o) Cînavên berbihevîn, kesê yekjimar nîşan didin.

BEŞA PÊNCÊM

1- Destûrên nivîs û xalbendî

2- Destûrên nivîsê

3- Xalbendî

DESTÛRÊN NIVÎSÊ

Nivîs, bi hin destûrên diyar nivîsandina zimanekî ye. Nivîs, tê wateya tevahiya destûrên ku zimanekî derbasî nivîsê dike.

Aliyê lawaz ê gelek kesan, mijara nivîsê ye. Cihê mirov herî bêhtir tê de şaş dibe, nivîsandina nîşanên dem, alav û bikaranîna tîpên gir û hûr in.

DAXUYANÎ

Di zimanê kurdî de kurdiya kevn, bi awayekî xwezayî bingeh tê girtin. Ji bo her dengî, tîpek tê nivîsîn. Li jêr, destûrên ku nivîsê bi rêkûpêk dikin, hatine vekirin.

1- Nivîsandina peyva pirsiyariyê "ma"

Peyva pirsiyariyê "ma", her tim ji peyvên din cuda tê nivîsandin. Lê di karanîna hevokê de bandoreke wê ya diyar çêdibe. Dema ku ev peyv di hevokê de tê bikaranîn, rewşa pirsiyariyê dide hevokê.

Mînak:

Ma hatin?

Ma xwarin?

Ma ketine?

Ma mane?

2- Nivîsandina "ku" ya peywendiyê

Peyva "ku" her tim cuda tê nivîsandin. Karê wê di hevokê de du peyvan an jî du hevokan bi hev ve girê dide.

Mînak:

Pênûsên **ku** hevalan ji me re anîn, xweşik in.

Mafê her kesî heye **ku** azad bijî.

3- Nivîsandina daçekan

Alavên daçekî; hem daçek hem jî paşdaçek bi xwe her tim bi peyvan ve nabin û cuda tên nivîsandin. Bi navan ve dibin û rewşeke daçekî bi navan re çêdikin.

Mînak:

- **Di** daristanê **de** lawirên cur bi cur hene.
- Em **bi** zarokan **re** dixebitin.
- Amed **ji** wir **ve** tê.
- Ew **li** cîhanê geriya.

4 - Bikaranîna tîpên mezin

a) Hevok bi tîpa mezin tê destpêkirin.

Mînak:

- **Gotinên** pêşyan, rûmetên neteweyî ne.
- **Welatê** me, pir dewlemend e.

b) Piştî cotxalê, hevok bi tîpa mezin tê destpêkirin.

Mînak:

- **Rêzan** got: **Divê** em biçin dibistanê.

- **Serhat** got: **Xwendekar** dê biçin geştê.

Têbînî

Dema ku piştî cotxalê mînak hatibin rêzkerin, mînaka pêşîn jî bi tîpa hûr dest pê dike.

Mînak:

- Navdêr du cure ne: xerenav û hevenav
- Mirov dikare wan nexweşyan wiha rêz bike: serêş, zikêş, tagirtin...

c) Hevokên dikevin piştî hêmaya pirsê, bi tîpa mezin tên

destpêkirin.

Mînak:

- Ma ji azadiyê xweştir çi heye? Xweşiya azadiyê têbigihînin.

ç) Hevokên dikevin piştî baneşanê, bi tîpa mezin tên destpêkirin.

Mînak:

- Hevalino! Erkên me yên destpêkê fêrbûna zimanê me ye.

d) Rêzik bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak:

Ez naçim dîwana mîran
Nabim şalûlê koçk û seran
Bila li min xin kêr û xenceran
Feqiyê Teyran tengezarê dilan

e) Navê taybet û paşnavên wan bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak:

- Rustem Cûdî - Şêrgo Bêkes - Aram Tîgran

ê) Peyvên rêzgirtinê yên dikevin beriya nav an piştî nav, nasnav û pîşe bi tîpên mezin dest pê dikin.

Mînak:

- Şehîd Baran - Birêz Hebûn - Bedirxan Beg
- Mamoste Viyan - Kawayê Hesinkar

f) Nasnav bi tîpên mezin tên destpêkirin.

Mînak:

- Cegerxwîn (Şêxmûs Hesên) - Zîlan (Zeynep Kinaci)
- Viyan (Çîçek Demîr)

g) Navê ku xizmaniyê diyar dikin, dema ku li pêşiya navê kesî bê, bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak:

- Xal Egîd - Mam Reşo - Met Xecê - Apê Osman

h) Navê saziyên fermî bi tîpên mezin tên destpêkirin.

Mînak:

- Enstîtuya Kurdî - Weşanên Roj - Weşanên Doz

i) Navê pirtûk, kovar, rojname, zagon û birêveberiyên bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak:

- Mem û Zîn - Hewar - Dîwana Melayê Cizîrî
- Wêjeya Zimanê Kurdî

î) Navê stêrk û gerestêrkan bi tîpên mezin tên destpêkirin.

Mînak:

- Cîhan - Roj - Heyv - Gelawêj - Zawa

j) Navê welat, herêm, bajar, navçe, gund, tax, rê, kolan, av û çiyên bi tîpên mezin tên destpêkirin.

Mînak:

1- Navê parzemînan:

- Asya - Ewrûpa - Afrîka

2- Navê welatan:

- Kurdistan - Îran - Îtalya

3- Navê herêman:

- Rojhilata Navîn - Bakurê Sûriyeyê - Cizîr (Rojava)

4- Navê bajaran:

- Amed - Mehabad - Hewlêr - Qamişlo

5- Navê navçeyan:

- Til Koçer - Çil Axa - Cindirês

6- Navê gundan:

- Abrê - Helincê - Dêrna Axê - Meydana

7- Navê taxan:

- Taxa Cûdî
- Taxa Berberoj
- Taxa Enteriyê

8- Navê kolanan:

- Kolana Mûsa Enter
- Kolana Nisêbînê
- Kolana Pîşesaziyê

9-Navê Çeman:

- Çemê Dîcleyê
- Çemê Feratê
- Çemê Hêzilê

10- Navê çiyayan:

- Çiyayê Cûdî
- Çiyayê Qendîl
- Çiyayê Kurmênc

5- Nivîsandina peyvên hevedudanî

Ew gotinên ku ji hevgirtina çend peyvan pêk tên û bi hev du ve dibin, jê re "**peyvên hevedudanî**" tê gotin. Di zimanê kurdî de peyvên hevedudanî her tim bi hev ve tên nivîsandin.

Mînak:

- Cegerxwîn
- Çavreş
- Sorgul
- Gamasî

6- Nivîsandina peyvên biyanî

Peyvên biyanî, em di jiyana rojane de gotûbêjê dikin, çawa tên bilêvkirin wisa tên nivîsandin.

Mînak:

- Tirk
- Internet
- Televîzyon

7- Nivîsandina navên taybet

Navê mirovan ji ber ku heyîneke tenê diyar dikin, taybet in.
Ji ber vê yekê, her tim bi tîpa mezin dest pê dikin.

Mînak:

- Gulistan - Mêrxas - Nêrgiz - Şoreş

PIRS

- 1- Navê herêma, bajar, gund û taxana çawa tên nivîsandin? Bi mînanan diyar bike.
- 2- Di zimanê kurdî de daçek çawa tên nivîsandin? Şîrove bike.

XALBENDÎ

Ji bo cih û wateya peyvên di nivîsandinê de bînin diyarkirin, hin hêma tên bikaranîn. Weke; xal, bêhnok, cotxal û hwd. Ji van re "**xalbendî**" tê gotin.

1- Xal (.)

a) Dikeve dawiya hevokê.

Mînak: Dijwar çû Amedê.

b) Di rêzkirina jimarê de tê bikaranîn.

Mînak: "1. 2. 3."

c) Li dawiya peyvên ku tên kurtkirin tê bikaranîn.

Mînak: Dr. (Doktor)

Hwd. (Her weke din)

N.Y. (Neteweyên Yekbûyî)

ç) Dema ku em dîrokê dinivîsin; di navbera dîroka roj, meh û salê de tê bikaranîn.

Mînak: 20.01.1991

d) Di bîrkarî de li cihê hêmayê hevdanê tê bikaranîn.

Mînak: 2.20 = 40 40.5 = 200

2- Bêhnok (,)

a) Di hevokên dirêj û dema kirde ji lêkerê dûr bikeve, tê bikaranîn.

Mînak: Bilindê mêrxas, pir bi lez diçe dibistanê.

b) Di hevokê de di navbera peyv û birepeyvên di heman erkê de tê bikaranîn.

Mînak: Hoşeng, Şervan, Hozan û Berçem şoreşger in.

c) Ji bo jihev cudakirina rêzehevokan, tê bikaranîn.

Mînak: Roj diçe ava, kew dixwînin, gêrîla ji cihê xwe derdikevin û dest bi şer dikin.

ç) Peyvên weke; "erê, na, baş e, dibe, serçavan" ên ku girêdayî hevokên li pey xwe tên, li pişt wan peyvan tê bikaranîn.

Mînak:

- Na, ev rewş bi vî awayî berdewam nake.

- Erê, em ê biçin şanoyê.

3- Xal Bêhnok (;)

1- Dikeve navbera du hevokên bi hev ve girêdayî yên ku hev sergihayî dikin.

Mînak: Ga dimire çerm dimîne; mêr dimire nav dimîne.

2- Di pêşiya gihanek û daçekan de ku bi tevahî ji hev du vediqetin tê bikaranîn.

Mînak: Ew jî bi me re hatin; lê belê venegeriyan.

3- Dikeve navbera komikên hevokên ku hêmanên wan bi bêhnokan ji hev hatine cudakirin.

Mînak: Ez pir bi coş û peroš im; ez dixwazim biqîrim, bistrêm, bibezim, ...

4- Cotxal (:)

Cotxal hêmaya daxuyaniyê ye.

1- Dema ku mînak tê dayîn, cotxal tê nivîsandin.

Mînak: Çend peyvên xwerû hene: av, dar, nan...

2- Dema ku der barê wêjeyê gotûbêj hebe, piştî navê kesekî/ê cotxal tê danîn.

Mînak:

Ahîn: Rojbaş Zozan

Zozan: Rojbaş

3- Di demê de ji bo nivîsandina demjimêrê, cotxal tê bikaranîn.

Mînak: 9:25 8:30 10:00

5- Sêxal (...)

1- Li dawiya hevokên ku sergihayî nebûne tê bikaranîn.

Mînak:

"Îro ne tixûb mane, ne leşkertî û ne şer..."

Ev xwendin û perwerde bi mirov çî nade têgihandin...

2- Li cihê gotinên ku nayê xwestin bên gotin, tên bikaranîn.

Mînak:

Ji min re got... û pê de çû.

6- Pirsnişan (?)

1- Hêmaya pirsê, li dawiya hevokên pirsiyariyê tê bikaranîn.

Mînak: Gelo, ji azadiyê xweştir çî heye?

2- Di hevokên rêzkerinê de dema pirs pir bin, hevok bi

bêhinokê tên girêdan û pirsnişan tê dawiya hevoka dawî.

Mînak: Te ew pirtûk xwend, çî tê de hebû, te çî sûd û encam jê girtin?

3- Eger agahiya ku tê dayîn bi guman be, pirsnişan dikeve nava kevanê (?)

Mînak:

Cegerxwîn di sala (1920-1940?) de berhema xwe ya bi navê Salar û Medya nivîsand.

7- Baneşan (!)

1- Li pişt peyv û hevokên ku coş û xemê diyar dikin, tê danîn.

Mînak:

Hey bextê xerab! Ev koçberî, ji mirinê ne xweştir e!

2- Piştî bangên hezkirin û tirsê diyar dikin, tê danîn.

Mînak:

Ax çi welatekî xweş, mîna bihiştê ye!

Hewar e! Agir bi malê ket.

8- Xêzika Axaftinê(-)

1- Ji bo diyarkirina axaftinê tê bikaranîn.

Mînak:

- Em di rewşeke ewlehiyê de ne...
- Êdî zehmetiyên me jî zêde dibin.
- Jixwe ev germahî, ji bo şînatîyan pir baş e.

9- Xêzika navber (bendik)(-)

1- Dema ku peyvek di rêzê de bi cih nebe, ev xêzik li dawîya rêzê tê danîn.

Mînak:

Di zimanê me de hin paşgir hene ku ji navdêr û hevalna- van lêkerê çêdikin, "**andin**" yek ji wan e.

2- Di xebatên rêziman de ji bo ku girêdana kok û paşgirê nîşan bide, an jî peyvekê bi kiteyan dabeş bike, tê danîn.

Mînak:

a-xîn, cot-yar, he-val-bend, şa-re-za

3- Dikeve navbera du bêjeyên ku di navbera wan de peywendî heye.

Mînak:

Du-sê mirovan pirsê te kir.

10- Xêzika Xwehr(/)

1- Rêzikên helbestan li bin hev tèn nivîsîn, dema pêdivî hebe ku li rex hev bê dîtîn, di navbera wan de xêzika xwehr tê bikaranîn.

Mînak: Dema dinê dibe bihar / Dibişkivin devî û dar.

2- Di navbera dîrokan de û di navnîşanan de tê bikaranîn.

Mînak:

07/05/2002

Çiya Serbest

Kolana azadî, hêjmar: 72/24

Enteriyê/Qamişlo

11- Dunik (")

1- Peyv û nivîsên ji kesekê/î yan jî ji çavkaniyekê hatine girtin û di nava nivîsekê de hatine bikaranîn, di nava dunikê de tê nivîsîn.

Mînak:

Rêber Apo li ser xwendinê wiha dibêje: "Xwendin, ronahiya jiyanê ye".

2- Di nivîsê de ji bo balkişandina li ser peyvekê jî, hêmaya dunikê tê bikaranîn.

Mînak:

Di tevahiya perwerdeyên ku bi zimanê kurdî tê dayîn de, "Dibistanên Mexmûrê" mînakên herî girîng in.

12- Kevanek ()

1- Di daxuyaniyên ku bi çêbûna hevokê ve ne girêdayî de, tê bikaranîn.

Mînak:

Helbestvan Cegerxwîn (Şêxmûs Hesên) di sala 1903'yan de ji dayîk bûye.

2- Di berhemên şanoyan de liv û tevgera lîstokvanan di nava kevanê de tê diyarkirin.

Mînak:

Mêwefiroş (bi lez ji cihê xwe rabû) got: Tu bi xêr hatî xalo, tu sêvên zer dixwazî yan ên sor?

PIRSÊN BEŞA PÊNCHEM

1. eyvên hevedudanî çi ne? Bi mînanan diyar bike.
2. Çima xalbendî di nivîsandinê de tê bikaranîn?
3. Erkên xalbêhnokê diyar bike.
4. Kengî cotxal tê bikaranîn?
5. Kengî baneşan tê bikaranîn?
6. Rewşên ku xêzika navber tê bikaranîn, diyar bike.
7. Kengî dunik tê bikaranîn?
8. **Hevokên rast bi tîpa (R) û yên şaş bi tîpa (Ş) hêma û sererast bike.**
 - a) Dema ku peyva "**ma**" di hevokê de tê bikaranîn, rewşa baneşanê dide hevokê.
 - b) Peyva "**ku**" di hevokê de du peyvan an jî du hevokan bi hev ve girê dide.
 - c) Di berhemên şanoyî de liv û tevgera lîstokvanan di nava dunikê de tê diyarkirin.
 - d) Bêhnok, di hevokên dirêj de û dema kirde ji lêkerê dûr be, tê bikaranîn.
 - e) Xêzika xwehr, di navbera dîrokan de û navnîşanan de tê bikaranîn.
 - f) Xal, li dawiya kurtkirinan tê bikaranîn.
 - g) Xalbêhnok, di navbera peyv û birepeyvên di heman erkê de tê bikaranîn.
 - h) Dema ku der barê wêjeyê gotûbêj hebe, piştî navê kesekî/ê, xal tê bikaranîn.
 - i) Xêzika navber, dema ku peyvek di rêzê de bi cih nebe, tê bikaranîn.
 - j) Sêxal, li dawiya hevokên sergihayî, tê bikaranîn.
 - k) Di hevokên rêzkirinê de dema ku pirs pir bin, her hevok bi pirsnîşanê tê bidawîkirin.

BELAVKIRINA WANÉYAN LI SER SALA XWENDINÊ

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			- Ziman çi ye? - Girîngî û taybetiyên ziman	- Cih û girîngiya ziman di jiyana civakê de
Cotmeh	- Birên ziman ên serbixwe - Malbata ziman	- Pêşketina dîrokî ya zimanê nivîsa kurdî	- Pêşketina dîrokî ya zimanê nivîsa kurdî - Pirsên beşê	- Dengnasî - Alfabe ya kurdî
Mijdar	- Dabeşkirina dangan - Dengdêr û teybetiyên wan	- Dengdar û taybetiyên wan	- Hevgirtina dangan, kite û çêbûna wan	- Ketina deng - Guhartina dangan - Pirsên beşê
Berfanbar	- Peyvnasî. - Peyv li gorî wateya xwe	- Peyv li gorî çêbûnê	- Peyv li gorî çêbûnê - Pirsên beşê	- Xebatên amadekariyê - Koknasî
Rêbendan	Lêveger	NIRXANDIN	BÊHINVEDAN	BÊHINVEDAN
Reşemeh	- Cure û taybetiyên kokan	- Cure û taybetiyên pêvekan - Pêvekên navdêrsaz	- Pêvekên navdêrsaz	- Pêvekên lêkersaz
Avdar	- Pêvekên kêşanê - Raweya fermanî	- Rawe: bilanî, divêtî, mercî û daxwaziyê	- Pêvekên demê	- Veqetandek û tewang

Cotan	- Cînav û cureyên wan... - Pirsên beşê	- Destûrên nivîsê	- Bikaranîna tîpên mezin	- Nivîsandina navên taybet, peyvên hevadudanî û yên biyanî - Xalbendî
Gulan	Lêveger	BÊHINVEDAN		